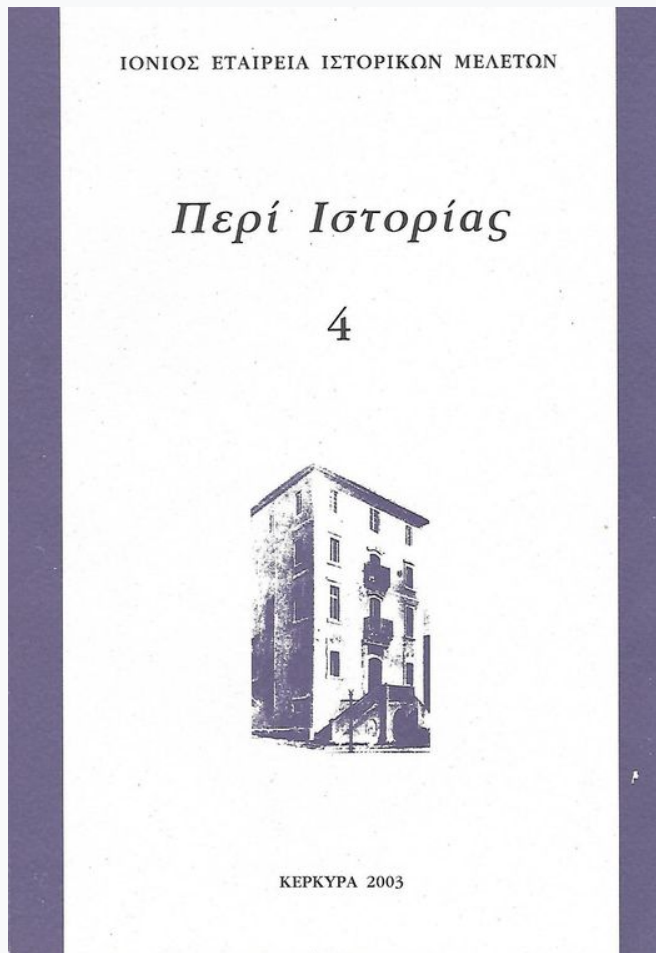

Peri Istorias

Vol 4 (2003)

Ο φιλόσοφος του 17ου αιώνα Ιωάννης
Κωττούνιος και η ιδεολογική προσέγγιση του
έργου του

Γεώργιος Κ. Μύαρης

doi: [10.12681/p.i.24819](https://doi.org/10.12681/p.i.24819)

To cite this article:

Μύαρης Γ. Κ. (2020). Ο φιλόσοφος του 17ου αιώνα Ιωάννης Κωττούνιος και η ιδεολογική προσέγγιση του έργου του. *Peri Istorias*, 4, 183-215. <https://doi.org/10.12681/p.i.24819>

Ο ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ ΤΟΥ 17ου ΑΙΩΝΑ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΚΩΤΤΟΥΝΙΟΣ ΚΑΙ Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ
ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ*

Γεώργιος Κ. Μύαρης

Τρία κυρίως στοιχεία συνδέουν τον Ιωάννη Κωττούνιο με τα Κύθηρα και, στο βαθμό που θεωρείται αναγκαίο, δικαιολογούν την παρουσίαση των σκέψεων που ακολουθούν στο συνέδριο «Κύθηρα: Μύθος και πραγματικότητα».

Το πρώτο στοιχείο είναι η καταγωγή του εμπορευόμενου πατέρα του Δημητρίου Κωττούνιου από τα Κύθηρα. Βέβαια, ο ίδιος ο Ιωάννης και οι λόγοι της εποχής του επέμεναν στον ακριβή προσδιορισμό της Βέροιας ως πατρίδας του. Ωστόσο, χάρη σ' αυτή την επανησιακή ρίζα διεκδίκησε επιτυχώς –και αυτό είναι το δεύτερο στοιχείο– ως Έλληνας των βενετοκρατούμενων περιοχών σπουδαστική υποτροφία από το κληροδότημα στο Ελληνικό Δημόσιο Κολλέγιο του επισκόπου Κισσάμου Ιωσαφάτ Παλαιόκαπα. Με την υποτροφία μπόρεσε σε προχωρημένη ηλικία (33 ετών) να σπουδάσει στο Ελληνικό Κολλέγιο της Ρώμης. Χωρίς την υποτροφία, τις σπουδές, την αναγόρευσή του σε διδάκτορα Φιλοσοφίας και Θεολογίας, το οδοιπορικό του Ιωάννη Κωττούνιου –ιδού και το τρίτο στοιχείο– προς την αριστοτελική φιλοσοφία, την πανεπιστημιακή διδασκαλία, την πνευματική επίδραση σε εκατοντάδες Επτανήσιους και άλλους Έλληνες φοιτητές, την παντοτινή ενθύμηση, σίγουρα θα είχε ανακοπεί.

Στοιχεία για την καταγωγή του πατρός Κωττούνιου από τα Κύθηρα

---

* Το κείμενο που ακολουθεί αποτελεί αναπτυγμένη μορφή της εισήγησής μας στο Α' Διεθνές Συνέδριο Κυθηραϊκών Μελετών «Κύθηρα: Μύθος και Πραγματικότητα» (Κύθηρα, 20-24 Σεπτεμβρίου 2000)

φέρνει ενωρίς στο φως η έρευνα (Γεώργιος Σωτηριάδης 1926, Δημήτριος Πετρόπουλος 1940, Αθανάσιος Στεργέλλης 1968)¹, αλλά μόλις το 1970 οι Κυθήριοι ενδιαφέρονται για το θέμα. Έτσι στη *Μακεδονική Ζωή*² ο Κλεόβουλος Τσούρκας ενσωματώνει πληροφορίες του Κυθήριου ιστοριοδίφη Μιχαήλ Πετρόχειλου για την κυθηραϊκή καταγωγή της οικογένειας Κωττούνιου σε δημοσίευσμά του για τον «εκ Βεροίας σοφό και φλογερό Έλληνα» και για το ελληνικό κολλέγιό του. Για το θέμα αυτό ενσκήπτει και ατυχής αντιπαράθεση ανάμεσα σε λογίους των Κυθήρων και της Βέροιας, όταν ο Θεοδόσιος Μαυρομμάτης δημοσιεύει κείμενο για τον Κατούνιο, όπως εικάζει το «πραγματικό» του όνομα, τον «Κυθήριο σοφό του 16ου αιώνα» και ανταπαντά τεκμηριωμένα ο Γιώργος Χ. Χιονίδης ότι η Βέροια (και όχι τα Κύθηρα) είναι ο τόπος στον οποίο γεννήθηκε ο Ιωάννης Κωττούνιος³. Ο Κωνσταντίνος Θ. Δημαράς αναφέρεται σε κρητική οικογενειακή καταγωγή (1949)⁴, ενώ ο Αχιλλέας Γ. Λαζάρου προβάλλει επίμονα και ατεκμηρίωτα την καταγωγή του Ι. Κωττούνιου από οικογένεια Ελληνοβλάχων της Βέροιας (1992)⁵.

Στη δέσμη των προβληματισμών για το αντικείμενο της ανακοίνωσης είναι ορθό να προταχθεί η διαπίστωση ότι στα προβλήματα της ιστορίας

1. Γεώργιος Σωτηριάδης, *Ελληνικά κολλέγια εν Παταυῶ ἐπὶ Βενετοκρατίας, Ημερολόγιον τῆς Μεγάλῃς Ἑλλάδος* (1926), 431-448, 445. Δημήτριος Πετρόπουλος, *Ὁ Ἰωάννης Κωττούνιος ἀπὸ τῆ Βέροια, Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον* (1940), 161-167, 162. Αθανάσιος Στεργέλλης, *Νέα βιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν Ἰωάννη Κωττούνιο (1572 – 1657), Ἐπιστολὴς* 5 (1968), 249 – 254, 250.

2. Κλεόβουλος Τσούρκας, *Ἰωάννης Κωττούνιος (1572-1658), ὁ ἐκ Βεροίας σοφὸς καὶ φλογερός Ἕλληνας. Τὸ ἐλληνικὸν κολλέγιόν του εἰς τὴν Πάδοβαν (1657-1920), Μακεδονικὴ Ζωή*, τχ. 44 (Ἰανουάριος 1970), 14 – 20.

3. Θεοδόσιος Μαυρομμάτης, Κατούνιος, ὁ Κυθήριος σοφὸς τοῦ 16ου αἰῶνα, *Τὰ πνευματικὰ Κύθηρα*, τχ. 1 (Δεκέμβριος 1982), 21-23. Γιώργος Χ. Χιονίδης, *Ἡ Βέροια (καὶ ὄχι τὰ Κύθηρα) εἶναι ὁ τόπος τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰωάννου Κωττούνιου*, *Μακεδονικά* 22 (1982), 498-505.

4. Κωνσταντίνος Θ. Δημαράς, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, τ. 1, Ἀθήνα 1949, [«Ἀπὸ τῆς πρώτης ρίζης ὡς τὸ Σολωμό»], 93: «που εἶχε γεννηθεῖ στὴ Βέροια ἀπὸ πατέρα Κρητικόν». Στὴν 4η ἐκδόσει, Ἀθήνα 1968, σ. 92: «ἴσως ἀπὸ πατέρα Κρητικόν».

5. Για τὸ ἀνθρωπωνύμιον Κωττούνιος βλ. Αχιλλέας Γ. Λαζάρου, *Ἀρωματικὰ ἀνθρωπωνυμια, Τόμος εἰς μνήμην Γεωργίου Κουρμούλη*, Ἀθήνα 1988, καὶ γιὰ τὴ «βλαχικὴ» (!) καταγωγὴ του: Ὁ ἴδιος, *Οἱ Βλάχοι τῆς Μακεδονίας, Νέα Ἐστία*, τχ. 1571 (Χριστούγεννα 1992), 128-143, ἰδίως σελ. 135-136, 143.

η μνήμη του πολίτη της «μαζικής δημοκρατίας» και η ιστορική μνήμη βρίσκονται σε διάσταση. Αυτή τείνει να γίνει κοινός τόπος συζητήσεων και δημοσιευμάτων της εποχής μας, αλλά και άλλοθι ηγετικών ομάδων που ενδιαφέρονται για τη σταθεροποίηση της πυραμίδας στις τοπικές και ευρύτερες κοινωνίες. Γι' αυτό ιδίως η αναγνώριση των χαρακτηριστικών του παρόντος και του παρελθόντος είναι και σήμερα ευεπίφορη σε υπερβολές ή και σιωπές, οι οποίες διαπερνούν το πλέγμα που οι ειδικοί ονομάζουν «τοπική ιστορία».

Η ανασύσταση πλευρών του τοπικού ιστορικού κοινωνικού περιβάλλοντος ή της δράσης προσώπων και ομάδων στο πλαίσιο της τοπικής ιστορίας και κοινωνίας συνήθως δεν πραγματοποιείται τυχαία αλλά με τη χρήση κριτηρίων. Ιδιαίτερο ρόλο στη διαμόρφωση των κριτηρίων αυτών διαδραματίζει η επικρατούσα ηθική και η πολιτική πρακτική⁶, όπως και η προσωπική αντίληψη των ερευνητών και των δημοσιολόγων, η επιστημονικότητα ή μη των εργασιών τους, η συνάφεια με τις θέσεις ή τις στοχεύσεις διανοουμένων των περιφερειακών κέντρων ή της Αθήνας και επαγγελματιών ιστορικών από πανεπιστημιακά ή ερευνητικά ιδρύματα. Είναι εντυπωσιακό ότι συνήθως δεν υπόκειται αυτή η συνάφεια στην όσμωση των ιδεών και την υιοθέτηση πλαισίων ερμηνείας, αλλά έχει το χαρακτήρα απόλυτης ταύτισης ή και άκριτης αποδοχής.

Φυσικά, οι επισημάνσεις αυτές διατηρούν την ισχύ τους στις περισσότερες απόπειρες διανοπών της τοπικής κοινωνίας της Βέροιας να προσπελάσουν τη ζωή και το έργο του Ι. Κωττούνιου. Στο χαμηλό πεδίο δράσης οδηγούνται και παγιδεύονται αυτοί και από τους προσανατολισμούς των επιστημόνων, οι οποίοι, παρότι διαθέτουν ευρύτερη ερευνητική οπτική και επιστημονική σκευή, επιμένουν σε πτυχές όπως είναι η καταγωγή, η γραφή του ονόματος, ο βαθμός προσήλωσης στην Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία ή η προσχώρηση στο παπικό δόγμα.

Συχνά ορισμένοι μελετητές εγκλωβίζονται στην ιδεολογική χρήση της ιστορίας, στην απόρριψη του Ι. Κωττούνιου χωρίς να γνωρίζουν το έργο του. Άλλοτε, πάλι, η «βολική» χρήση του πνευματικού αναστήματος του

6. Βλ. I) Γεώργιος Λεοντοίνης, *Ιστορία – περιβάλλον και η διδακτική τους*, Αθήνα 1999, 14 – 15. II) Παναγιώτης Νούτσος, *Τοπικότητα και παράδοση, Πρόταση 3* (1997), 202-205.

Κωττουνίου γίνεται, από την αντίθετη κατεύθυνση, εφαλτήριο για παραδοχές με περιεχόμενο έντονα χρωματισμένο από συγκυριακές πολιτικές σκοπιμότητες.

Στην περίπτωση αυτή γίνεται εμφανής η συνύπαρξη αυτών με την καθυπόταξη επιστημονικών δεδομένων σε ιδεολογικές κατασκευές. Έτσι, σε επετειακή εκλαϊκευτική ομιλία του 1952 ο Κωνσταντίνος Άμαντος, σύμφωνα με το πνεύμα των πρώτων μετεμφυλιοπολεμικών χρόνων, ενισχύει με το κύρος του νεοαριστοτελικού Μακεδόνα φιλοσόφου την επιχειρηματολογία για «την δύναμη και την εκπολιτιστική εργασία του Μακεδονικού Ελληνισμού από του τέλους του μεσαίωνα μέχρι του δεκάτου ογδόου αιώνας» σε αντιπαράθεση προς την τότε (μεταπολεμική) «βουλγαρική προπαγάνδα»⁷.

Σε ανάλογο πλαίσιο ιδεολογικής χρήσης τοποθετείται η επαναφορά της διαπίστωσης του Κωνσταντίνου Άμαντου από τον Αχιλλέα Γ. Λαζάρου (1992). Επιδίωξη αυτού είναι να τεκμηριώσει βεβιασμένα στην πνευματική και εκπαιδευτική δράση του Ι. Κωττουνίου την ελληνικότητα των Βλάχων (όμως ο φιλόσοφος υπενθύμιζε σταθερά την καταγωγή από τη Βέροια της Μακεδονίας και αξιοποιούσε την επανησιακή του ρίζα στις σπουδές του). Έτσι, συγκροτεί την απάντησή του έναντι των αμφισβητήσεων που αφορούν στη σχέση των Κουτσοβλάχων με τον ελληνικό πολιτισμό.

Επίσης, η αποδοχή της «επίσημης ιστοριογραφίας» οδηγεί το 1997 τον Α. Γ. Λαζάρου να εντάσσει τη δράση του Ι. Κωττουνίου στη δική του οπτική για την «παμβαλκανική σύμπραξη», αφού πρώτα χαρακτηρίζει τη συνοπτική αναφορά του Κ. Άμαντου στο Μακεδόνα φιλόσοφο ως «παραστατική σκιαγράφηση». Εμφανώς υπερτονίζει το ρόλο των Ελλήνων στο βαλκανικό πολιτισμικό παρελθόν και απολυτοποιεί το Βυζάντιο και την Ορθοδοξία. Υποβαθμίζοντας την κοινωνική και ιστορική διάσταση των στοιχείων αυτών, τα ανάγει ως τα «πολυτιμότερα και ισχυρότερα συνεκτικά και κοινά δεδομένα όλων σχεδόν των λαών της Βαλκανικής» (όμως μη αποτρεπτικά για τις εθνικιστικές συγκρούσεις ούτε κατά την ανάπτυξη των εθνικών κρατών της χερσονήσου ούτε στις σημερινές, μεταδιπολικές πραγματικότητες). Αδυνατίζει μέσα σ' αυτές τις παραμέτρους η ορθή εκτίμησή του ότι μετά το 16ο αιώνα ο Κωττούνιος αναδείχθηκε

7. Κωνσταντίνος Άμαντος, *Ο μακεδονικός Ελληνισμός κατά το τέλος του μεσαίωνα και την παλαιότερη τουρκοκρατία μέχρι του δεκάτου ογδόου αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1952, 9.

στον «πρώτο πολύδραστο παράγοντα» της πνευματικής-πολιτισμικής επικοινωνίας των βαλκανικών λαών⁸.

Την εικόνα αυτή συμπληρώνουν η αποσιώπηση ορισμένων γεγονότων ή η επιφανειακή παράθεση άλλων. Αυτό συμβαίνει με τη διεκδίκηση-ανεπιτυχή για λόγους που δεν ερμηνεύτηκαν- το 1623 του ελληνορθόδοξου μητροπολιτικού θρόνου της Βέροιας ή προπάντων με τους σαφείς όρους επιλογής ορθοδόξων Ελληνοπαίδων για τις υποτροφίες του Κωττουσιανού Κολεγίου. Ακολουθούν η επιλεκτική αναφορά σε ενέργειες του φιλοσόφου, η ευκαιριακή επίκληση του πατριωτισμού του κ.ά.

Αλλά αυτή η μεταχείριση του φιλοσοφικού έργου και της πνευματικής δράσης του Ι. Κωττούνιου από πού πηγάζει; Πάντως όχι από τη γνώση των εκδομένων έστω έργων του: *Lectiones... in primum Aristotelis ... De meteoris...* (Bononiae 1631), *De triplici statu animae...* (Bononiae 1632, Patavii 1645), *De Conficiendo epigrammate...* (Bononiae 1632), *Manuale scholasticum de vitiis et peccatis* (Patavii 1635), *Flores ex amaenissimo laudum pomaerio... Roberti Abbatis Papafavae...* (Patavii 1638), *Oratio academica De formis rerumpublicarum...* (Patavii 1638), *Oratio academica De vera nobilitate...* (Patavii 1638), *Oratio liminaris ad philosophiam...* (Patavii 1638), *Immortalitati Alcidi Philelini...* (Patavii 1642 ή 1643), *Commentarii lucidissimi in octo libros Aristotelis De physico auditu...* (Patavii 1648), *Expositio universae logices...* (Patavii 1651), *Commentarii... in quator libros Aristotelis De coelo...* (Patavii 1653), *Ελληνικών Επιγραμμάτων Βιβλία δύο... Graecorum Epigrammatum...* (Patavii 1653), *Commentarii lucidissimi in tres Aristotelis libros De anima* (Patavii 1657), *Compendiosa logica...* (Patavii 1669, έκδοση μεταθανάτια).

Με μοναδική εξαίρεση τα *Ελληνικά Επιγράμματα*, παντελώς απουσιάζουν αντίτυπα ή έστω μικροταινίες των έργων του Ι. Κωττούνιου από τις βιβλιοθήκες της Βέροιας και από αυτές άλλων ελληνικών επιστημονικών ή εκκλησιαστικών ιδρυμάτων. Η άγνοια του πρωτογενούς υλικού καθιστά προβληματική την ποιότητα πλήθους δημοσιευμάτων και αφοριστικών απόψεων, βεροιώτικης και πανελληνίας προέλευσης. Μνημο-

8. Α. Γ. Λαζάρου, Οι Βλάχοι της Μακεδονίας, ό.π., ιδίως σελ. 135-136, 143. Ο ίδιος, Εθνολογικά και πολιτισμικά Βαλκανικής, *Γλάτων* 49 (1997), 166-187, ιδίως σελ. 185, 187.

νεύω για λόγους ηθικής τάξης τους ερευνητές που ασχολήθηκαν ο καθένας από τη σκοπιά του με έγγραφα αρχείων, χειρόγραφα και τυπωμένα έργα και με το περιεχόμενο τους ή με άλλες πρωτογενείς ιστορικές πηγές που αναφέρονται στον Κωττούνιο: Έmile Legrand, Γεώργιος Σωτηριάδης Κωνσταντίνος Δ. Μέρτζιος, Αθανάσιος Στεργέλλης, Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλής, Ελένη Σαμαρά-Παπαϊωάννου, Θωμάς Ι. Παπαδόπουλος, Θανάσης Παπαδόπουλος και ο Αθανάσιος Ε. Καραθανάσης.

Συνεπώς και οι επιδόσεις των διανοητών που σχετίζονται με τη γενέτειρα πόλη του Ι. Κωττούνιου, τη Βέροια, ασφυκτιούν τόσο από τον εγκλεισμό στα στενά πλαίσια των απαιτήσεων που έχει το αναγνωστικό κοινό της επαρχιακής πόλης, όσο και από το πλέγμα παραγόντων που εμποδίζουν την ευρύτητα του ερευνητικού τους ορίζοντα. Ελάχιστα δημοσιεύματα αυτών θα «δραπετεύσουν» από τα «τείχη» που έχουν υψώσει οι κοινωνικές και πολιτισμικές δομές της «αθηνοκεντρικής» πνευματικής ζωής γύρω από την πνευματική παραγωγή των επαρχιών. Πρόκειται κυρίως για δημόσιες παρεμβάσεις του ιστορικού της Βέροιας Γιώργου Χ. Χιονίδη. Η πρώτη δημοσιεύεται στο επιστημονικό περιοδικό *Μακεδονικά* (Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών)⁹. Κείμενο πλούσιο ως προς τα επιχειρήματα και τη βιβλιογραφική τεκμηρίωση, που ωστόσο περιορίζει σε μια ορισμένη κατεύθυνση τον συγγραφέα και εξαντλεί τις ερευνητικές και κριτικές δυνατότητές του, αφού επί χρόνια κανένας φορέας δεν ενήργησε για την εύρεση του έργου του φιλοσόφου, ώστε να δοθεί και στον ιστορικό η δυνατότητα για συνέχιση και εμβάθυνση σε άλλα ουσιαστικά θέματα.

Η θετική υποδοχή του Ι. Κωττούνιου στους πνευματικούς και εκπαιδευτικούς κύκλους της Βέροιας αντλεί την έντυπη στοιχειοθέτησή της από την τρίτη δεκαετία του 20ού αιώνα, χωρίς να αποκλείεται η εύρεση νέων στοιχείων από την έρευνα. Το πρώτο γνωστό ως σήμερα σημείωμα εντοπίζεται στις στήλες της εφημερίδας «*Ελεύθερος Λόγος*» στις 17 Απριλίου 1930 (αρ. φ. 78) και ως συντάκτης του φέρεται ο μακεδονομάχος δάσκαλος Εμμανουήλ Ι. Ζάχος, αφού από τα κατάλοιπα χειρόγρατά του αντλήθηκε το δημοσίευμα. Ο Γ. Χ. Χιονίδης το ενσωματώνει σε ειδική με-

9. Γιώργος Χ. Χιονίδης, Η Βέροια (και όχι τα Κύθηρα) είναι ο τόπος της γεννήσεως του Ιωάννου Κωττούνιου, *Μακεδονικά* 22 (1982), 498-505. Βλ. το σχόλιο για την «κυριαρχία» της Ορθοδοξίας στη Βέροια, ό.π. σελ. 501.

λέτη για τον Ε. Ι. Ζάχο¹⁰ ως έργο του τελευταίου για τον Ι. Κωττούνιο, παροδηγώντας αργότερα και τον Ηλία Τριανταφυλλίδη¹¹ να παραπέμψει σ' αυτό ως κείμενο του Ε. Ι Ζάχου. Αλλά η ιστορικός Δέσποινα Γιαραλή-Παπαδοπούλου¹² υποδεικνύει ότι το κείμενο αποτελεί αντιγραφή σημειώματος από το *Ημερολόγιον και Σελπνοδρόμιον του έτους 1894*.

Το 1960 στην εμπειρική και εκλαϊκευτική συναγωγή στοιχείων με τίτλο *Ιστορία της Βέροιας*¹³ του Αναστασίου Εμμ. Χριστοδούλου και στην ενότητα «Επιφανείς άνδρες Βεροιώεις» ο Κωττούνιος παρουσιάζεται ως «σοφός», «Ορθοδοξίας υπεραμυνόμενος» και «ελληνική ψυχή» που «δεν πέθανε». Εντοπίζεται η απλή αναφορά σε τρεις τίτλους έργων, αφού για το περιεχόμενο δεν θέλησε να προχειρολογήσει ο συντάκτης. Πρόκειται για την ανάπλαση βιβλιογραφικών δεδομένων στην οποία μνημονεύονται οι Ιωάννης Κ. Βασδραβέλλης και Μαρτίνος Κρούσιος (!), ενώ αδήλως αξιοποιείται δημοσίευμα του Κωνσταντίνου. Δ. Μέρτζιου.

Τον ιστορικό Γ. Χ. Χιονίδη, επίσης, απασχολούν διαδοχικά από το 1970 η συγγενεία της οικογένειας Κωττούνιου με άλλους επιφανείς οίκους της μεσαιωνικής Βέροιας¹⁴ στην *Ιστορία της Βέροιας*, το 1982 η καταγωγή του Κωττούνιου¹⁵ και το 1991 η συγγενική σχέση με τον ιατρό Θεοδόσιο του 18ου αι.¹⁶.

10. Γιώργος Χ. Χιονίδης, *Εμμανουήλ Ιω. Ζάχος (1860-1924), ένας Βεροιώτης εκπαιδευτικός κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας*, [Το συγγραφικόν έργον του Εμμ. Ζάχου και ένα βιογραφικό σημείωμά του δια τον Ιω. Κωττούνιον], Θεσσαλονίκη 1974, 27 - 30.

11. Ηλίας Τριανταφυλλίδης, *Ιωάννης Κωττούνιος ένας φιλόσοφος από την πόλη μας ελάχιστη γνωστός*, Βέροια 1981, 11.

12. Χ. «Ιωάννης Κωττούνιος ο Μακεδών, Ευεργέτης των Ελλήνων», *Ημερολόγιον και Σελπνοδρόμιον του έτους 1894*, «εκ του Ελληνικού Τυπογραφείου ο Φοίνιξ», Βενετία, 49-53. Βλ. βιβλιοκρισία Δέσποινας Γιαραλή-Παπαδοπούλου, *Μακεδονικά* 15 (1975), 410-411.

13. Αναστάσιος Ε. Χριστοδούλου, *Ιστορία της Βέροιας*, Βέροια 1960, 70-75.

14. Γεώργιος Χ. Χιονίδης, *Ιστορία της Βεροίας*, τ. 2 [«Βυζαντινοί χρόνοι»], Θεσσαλονίκη 1970, 125-126.

15. Βλ. σημ. αρ. 9.

16. Γεώργιος Χ. Χιονίδης, Το λανθάνον Εορτολόγιο της μακεδονικής Βέροιας και οι προσπάθειες για την ανεύρεση αντιτύπου του», *Πρακτικά ΙΒ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου* (Θεσσαλονίκη, Μάιος 1991), Θεσσαλονίκη 1992, 235-240.

Το 1981 η συστηματικά διαρθρωμένη ομιλία του φιλόλογου Ηλία Τριανταφυλλίδη στην Αντωνιάδειο Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών του Δήμου της Βέροιας τυπώνεται σε ξεχωριστή ολιγοσέλιδη έκδοση¹⁷: θετική αποτίμηση μέσα από τον ιστορική-φιλολογική προσέγγιση της ζωής του «σοφού τέκνου» της Βέροιας και της εποχής που έδρασε ο «αριστοτελιστής φιλόσοφος», ο «αξιολογότερος άνδρας που ανέδειξε» αυτή. Τα πορίσματα του Ζ. Τσιρπανλή¹⁸ αξιοποιεί ο συγγραφέας για τα θεολογικά και φιλοσοφικά ενδιαφέροντα του Ι. Κωττούνιου, για να διαπιστώσει την ώριμη αποστασιοποίηση του Ι. Κωττούνιου «από τον μικρόκοσμο των θρησκευτικών εμπαιθειών του καιρού του σαν Χριστιανός όχι με τη στενή έννοια του όρου»¹⁹ και να διατυπώσει την απορία του για την έλλειψη αναφορών στον Κωττούνιο στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*. Υστερεί η παρουσίαση του περιεχομένου των έργων, ιδίως των φιλοσοφικών, ενώ αναφέρεται το διδακτικό έργο του Κωττούνιου και η απήχσή του.

Ο φιλόλογος-ερευνητής Θωμάς Γαβριλίδης στα 1992 δημοσιεύει στην εφημερίδα «Βέροια»²⁰ τα σημειώματα «Ιωάννης Κωττούνιος ο Βεροιαίος ιατροφιλόσοφος, θεολόγος και επιγραμματοποιός», «Το επίγραμμα Ιωάννου του Κωττούνιου εις Αριστοτέλην τον Σταγειρίτην», «Και πυρί... εμίσηγε' αν... χθων...». Το περιεχόμενό τους προσανατολίζεται στην νεοελληνική απόδοση των στίχων για τον Αριστοτέλη με προεκτά-

17. Η. Τριανταφυλλίδης, *Ιωάννης Κωττούνιος*, ό. π.

18. Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλής, *Οι Μακεδόνες σπουδαστές του Ελληνικού Κολλεγίου της Ρώμης και η δράση τους στην Ελλάδα και στην Ιταλία (16ος αι.-1650)*, Θεσσαλονίκη 1971, 74-83, 126-159.

19. Η. Τριανταφυλλίδης, *Ιωάννης Κωττούνιος*, ό. π., 9, 10, 13. Βλ. επίσης, Ζ. Ν. Τσιρπανλής, *Οι Μακεδόνες σπουδαστές*, ό. π., 206. Πρόχειρος ο αρνητικός σχολιασμός της διάλεξης από τον Θεοδοσίο Μαυρομμάτη, Κατούνιος, ο Κυθήριος σοφός του 16ου αιώνα, *Τα πνευματικά Κύθηρα*, τχ. 1 (Δεκέμβριος 1982), 21-23. Στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΑ', Αθήνα 1975, 218, αναφορά του Νίκου Μοσχονά στο Κωττουνιακό Κολλέγιο και στο ελόγιο του Νικολάου Γονέμη, αφιερωμένο το 1642 στον Αλκίδιο (ψευδώνυμο του Ι. Κωττούνιου). Πρβλ. Γ. Χ. Χιονίδης, *Η Βέροια (και όχι τα Κύθηρα)*, ό. π., 504, σμ. 2.

20. Εφημερίδα «Βέροια» 19, 17 και 24 Ιουλίου 1992. Επίσης, στην τοπική εφημερίδα «Οι Καιροί», 18 Ιουλίου 1993, ο Δημήτρης Καρασάββας ανώνυμα δημοσιεύει κάτω από τη φωτογραφία της βεριοϊτικής προτομής του Ι. Κωττούνιου σχόλιο για την οφειλή της Βέροιας και της Ελλάδας προς αυτόν.

σεις στη συνάφεια της φιλοσοφικής σκέψης των δύο σοφών. Αποπνέει σεβασμό προς το έργο του Κωττούνιου.

Μετά την κυκλοφορία ξεχωριστού ανατύπου στα 1993 της μελέτης του Ζ. Ν. Τσιρπανλή, «Η θέση των Μακεδόνων Μπτροφάνη Κριτοπούλου (1581-1639) και Ιωάννη Κωττούνιου (1572-1657) στον πνευματικό κόσμο της νεότερης Ευρώπης»²¹, ο Γ. Χ. Χιονίδης, συμφωνώντας με τον συγγραφέα αναλαμβάνει την παρουσίαση του περιεχομένου της. Συγχρόνως, στα δύο σημειώματα με τον τίτλο «Μπτροφάνης Κριτόπουλος και Ιωάννης Κωττούνιος, Δύο Βεροιώτες αναγνωρισμένοι στην Ευρώπη»²² εκθέτει τον φιλελεύθερο και ανεκτικό προβληματισμό του γύρω από τις πολιτισμικές αλληλεπιδράσεις των διαφόρων πολιτισμών σε αντίθεση με τις θρησκευτικές απολυτότητες στο κρίσιμο «παρόν και μέλλον της Ευρώπης». Αναγνωρίζει και προβάλλει τη συμβολή των δύο Βεροιωτών διανοουμένων στην ευρωπαϊκή Πολιτεία των Γραμμάτων.

Ο βυζαντινολόγος και επί χρόνια διευθυντής των Βυζαντινών Αρχαιοτήτων της Ημαθίας Αθανάσιος Παπαζώτος στα 1994 εκδίδει τη σημαντική διατριβή του για το βυζαντινό και μεταβυζαντινό παρελθόν της Βέροιας με τίτλο *Η Βέροια και οι ναοί της (11ος – 18ος αι.)*. Ο ικανός αυτός μελετητής, που χάθηκε πρόωρα, διατυπώνει σε υποσημείωση²³ ως σχολιασμό την ανάγκη να αποσυνδεθεί από τον τοπικό πολιτισμό το πνευματικό έργο των εξεχόντων Βεροιέων του 17ου αιώνα Μ. Κριτοπούλου και Ι. Κωττούνιου, διότι «δεν έχει σχέση με τη Βέροια» (μάλλον επειδή συντελέστηκε σε άλλα μέρη). Επίσης, αποφαίνεται ότι «ο Κωττούνης ανήκει στη δυτική γραμματεία, γιατί έγραψε τα βιβλία του στη λατινική γλώσσα». Και αρκείται στα σχετικά με τη ζωή και το έργο του Κωττούνιου να παραπέμψει στις δημοσιεύσεις των Ι. Βασδραβέλλη, Κ. Δ. Μέρτζιου, Α. Στεργέλλη και Κ.Θ. Δημαρά. Η επιστημονική εργασία του όπως και οι σχετικές με αυτήν κριτικές που είδαν το φως επικεντρώνονται στη βυζαντινή αρχαιολογία και όχι στην ιστορία των ιδεών. Η από-

21. Ανάτυπο από τη *Δωδώνη* 19, τχ. 1, Ιστορία (1990), 201-246. Παρουσίαση στην εφημερίδα «Μακεδονία» 17-18 Απριλίου 1993.

22. Εφημερίδα «Βέροια», 20 Μαΐου και 27 Μαΐου 1994.

23. Αθανάσιος Παπαζώτος, *Η Βέροια και οι ναοί της (11ος -18ος αι.)*, Αθήνα 1994, 231 σμ. 461.

φρασή του για τον Κωττούνιο, που επαναφέρει μια προγενέστερη διαπίστωση του Κ. Θ. Δημαρά (ο οποίος είχε από τη μητέρα του ρίζες στη βεροιώτικη οικογένεια των Ρακτιβάν), μένει ασχολίαστη.

Εξακολουθεί πάντως να μένει αναπάντητο το ερώτημα, αν αυτή η τοποθέτηση του Αθ. Παπαζώτου έχει την αφορμότητά της σε λεπτές γραμματολογικές διηθήσεις (όπως αυτή του Κ. Θ. Δημαρά στο 1949, που έτυχε υιοθεσίας στα 1959 από τον Ευάγγελο Παπανούτσο) ή οφείλεται σε ελλείψεις στη βιβλιογραφική ενημέρωση και σε συμπτώσεις. Εξηγούμαι: όταν ο Α. Παπαζώτος παραπέμπει στην 7η έκδοση της *Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* (1985), ο Κ. Θ. Δημαράς έχει διατυπώσει ήδη από το 1982 άλλη άποψη στον τόμο *Μακεδονία. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού* και στην ενότητα «Πνευματικό βίος. Η ελληνική παιδεία και λογιούσνη [κατά τους νεώτερους χρόνους]»²⁴. Στο τμήμα της ενότητας αυτής, που η συγγραφή του αποδίδεται στον Κ. Θ. Δημαρά, η μετατόπιση της άποψης είναι προφανής: ο Κωττούνιος ως «εκλεκτό τέκνο της Βέροιας» με τη «γόνιμη συγγραφική και διδακτική του δράση αναδείχθηκε σε μια από τις φωτεινότερες μορφές της ελληνικής διασποράς στη Δύση κατά το 17ο αιώνα(...)». Τονίζεται ότι ο «άριστος μελετητής και σχολιαστής του Αριστοτέλη» είχε αναγνωρισμένα επιδιώξει να κινήσει το ενδιαφέρον για το «υπόδουλο Γένος των Ελλήνων», ενώ με τα *Ελληνικά Επιγράμματα* βρέθηκε «στην πρώτη θέση των επιγραμματοποιών του 17ου αιώνα».

Ως προέκταση της άποψης του Αθ. Παπαζώτου, οπωσδήποτε ακραία, καταχωρείται το 1996 στις στήλες της εφημερίδας «Βέροια» η επιφυλλίδα «Κωττούνιος και Παιδεία» με την μάλλον ψευδώνυμη δημοσιογραφική υπογραφή Ισαάκ Ιωάννου²⁵. Πρόκειται για κείμενο που δημιουργεί τομή στην τοπική πνευματική ιστορία, καθώς επιχειρεί να ανατρέψει την παραδοσιακά θετική εικόνα της βεροιώτικης λογιούσνης για τον Κωττούνιο. Τόσο το περιεχόμενό του όσο και οι αντιδράσεις που επισύρει καθιστούν αναγκαίο το σχολιασμό του. Ο συντάκτης απορρίπτει

24. Κωνσταντίνος Θ. Δημαράς, Η ελληνική παιδεία και λογιούσνη [κατά τους νεώτερους χρόνους], στον τόμο *Μακεδονία. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα 1982, ιδίως σελ. 398, 272, 399, 394-408.

25. Ισαάκ Ιωάννου, Κωττούνιος και Παιδεία, εφημ. «Βέροια», 7 Μαρτίου 1996.

την πρόταση λόγιων να καταστεί επίκεντρο της εορτής των Τριών Ιεραρχών και των Γραμμάτων «ο εκ Βεροίας σοφός Κωττούνιος, ο οποίος ως μόνο κοινό με τη Βέροια έχει την καταγωγή». Ο ισχυρισμός αυτός θεμελιώνεται στην αμφιλεγόμενη υπόσχεση που είχε δώσει ως υποψήφιος σπουδαστής ο Κωττούνιος για «αφοσίωση στα δυτικά ήθη και στον ίδιο τον πάπα», όπως και στη συγγραφή των συγγραμμάτων του «κυρίως στα λατινικά». Γι' αυτό και το «προβαλλόμενο πρότυπο «Κωττούνιος» ελέγχεται ως προβληματικό, αν μη και ύποπτο».

Ο συλλογισμός έχει ως προκείμενες, αφενός, τον μετέωρο συσχετισμό του φιλοσόφου με τη δράση «των παπικών μισιοναρίων στον Ελλαδικό μας χώρο» (με επίκληση των μελετών του Ζ. Ν. Τσιρπανλή, ο οποίος αποδεικνύει το αντίθετο!). Αφετέρου την «προσεκτική αναγνώριση της προτομής» (!) του Κωττούνιου, της τοποθετημένης στο κεντρικό πάρκο της Βεροίας από το 1981. Σ' αυτήν «ύφος και ενδυμασία δε θυμίζουν τίποτε από την Ανατολή της εποχής του». Παραπέμποντας και στην *Τουρκοκρατία* του π. Γεωργίου Μεταλληνού, αναπαράγει τη συνθηματολογία της «ανθρωπικής» μερίδας του Βυζαντίου. Ανακαλύπτει «μπροστά στη δύση της Δύσεως» τον παραμερισμό των «ηθών των πατεράδων», για να αντιπαραθέσει στον Κωττούνιο την αναγκαιότητα γνωριμίας με το έργο του Θωμά-Θεοφάνη Ελεαβούλκου Νοταρά (ηγαιτικής μορφής του αντιδυτικού κινήματος του 16ου αιώνα στη Βέροια με εριστικά κείμενα που εντάσσονται στη διαμάχη Αριστοτελικών-Πλατωνικών²⁶).

Όλα αυτά, γεννήματα ιδεολογικών και πολιτικών ζυμώσεων της επικαιρότητας, στοχεύουν τον νεοαριστοτελικό φιλόσοφο από τη Βέροια, που το έργο και τη δράση του υπέρ της υπόδουλης Ελλάδας περιλαμβάνει τιμητικά ο Μ. Ι. Μανούσκακας στα 1984 στην ομιλία του στην Ακαδημία Αθηνών με θέμα τις «Εκκλήσεις των Ελλήνων λόγιων προς τους ηγεμόνες της Ευρώπης για την απελευθέρωση της Ελλάδος»²⁷. Είναι δολωτικό της πνευματικής ακρότητας το γεγονός ότι ούτε το στρατοκρατικό δικτατορικό «ελληνοχριστιανικό» σκότος του 1967 έως 1974 αμφισβήτησε τόσο τον Ι. Κωττούνιο. Σε εγκυκλοπαιδικό συμπλήρωμα της περιόδου αυτής αποτιμάται με την κυρίαρχη αντίληψη ο Κωττούνιος, χωρίς ανα-

26. Βλ. Νίκος Κ. Ψημμένος, *Η ελληνική φιλοσοφία από το 1453 ως το 1821*, τ. 1, Αθήνα 1988, 41, 60, 65, 157-165.

27. *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών* 59 (1984), 196-249, ιδίως σ. 221-223.

φορές στο έργο του. Με χαρακτηριστική ιδεολογική προσέγγιση ο φιλόσοφος κρίνεται ως «φανατικός πατριώτης (που) εργάστηκε για το μεγαλείο της φυλής και την απελευθέρωση της πατρίδας του»²⁸. Αλλά οι σκέψεις αυτές του Ι. Ιωάννου είναι αντίθετες και με τις απόψεις διακεκριμένων επιστημόνων, όπως λ.χ. με τις θετικές αναφορές του Απόστολου Ε. Βακαλόπουλου στο έργο του Κωττουνίου, στα 1964 και 1968²⁹.

Έναντι των ριζοσπαστικών αντιδυτικών ρητορειών θρησκευόμενων πυρήνων των «νεο-ορθόδοξων» απλουστεύσεων τοποθετείται η Διοικούσα της τοπικής Εκκλησίας λίγες μέρες μετά. Σε δημοσίευμα του περιοδικού της Ιεράς Μητροπόλεως Βεροίας, Ναούσης και Καμπανίας «*Παύλειος Λόγος*» προτάσσεται η ολοσέλιδη φωτογραφία της προτομής του Κωττουνίου με πολλαπλές σημειολογικά αναγνώσεις. Έπεται ανώνυμο συνοπτικό σημείωμα, χωρίς ρητές αναφορές στο απορριπτικό δημοσίευμα, με τίτλο «*Ιωάννης Κωττούνιος 1572-1657*»³⁰. Ως πηγές των πληροφοριών του δημοσιεύματος, χωρίς παραπομπές, διακρίνονται η ομιλία του Η. Τριανταφυλλίδη (1981) και η *Επιτετημένη Επαρίθμησης* του Δημητρίου Προκοπίου (1721). Ο συντάκτης μνημονεύει τις φιλοσοφικές εκδόσεις του Κωττουνίου («επιφανής ως ο αυθεντικότερος ερμηνευτής της αριστοτελικής σκέψης»), τις εκκλήσεις προς τους ηγεμόνες της Ευρώπης για την απελευθέρωση της Ελλάδας, την «ελληνορθόδοξη μόρφωση» που λάμβαναν οι Έλληνες στο «Κωττουνιακό Ελληνομυσείο».

Αιτιολογεί τη χρήση της λατινικής γλώσσας στα «17 (!) μεγάλα φιλοσοφικά συγγράμματά του», για να διαπιστώσει ότι τόσο αυτά όσο και η έκδοση επιγραμμάτων δεν έχουν αξιολογηθεί. Βεβαίως, παρόντα είναι στο κείμενο και τα στερεότυπα, κυρίως η υπερβολή στους επαίνους («ολόκληρο το 17ον αιώνα μένει ο πιο φωτισμένος πνευματικός άνθρωπος της Ιταλίας»), ίσως για να τονιστεί το πρότυπο του «Έλληνα πνευματικού ανθρώπου» (με τα «ασύγκριτα πνευματικά και ηθικά χαρίσματα»),

28. Ομώνυμο λήμμα στη «Μεγάλη Εγκυκλοπαίδεια της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας», εκδ. Χάρη Πάτσιπ, τ. 9, Αθήναι χ. χ. [=1970], 288.

29. Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 2, Θεσσαλονίκη 1964, 238, 240-1, και τ. 3, Θεσσαλονίκη 1968, 359.

30. Ανώνυμο, *Ιωάννης Κωττούνιος 1572-1657, Παύλειος Λόγος*, τχ. 9-10 (Ιανουάριος-Απρίλιος 1996), 14-15.

η συγκέντρωση στο πρόσωπό του «κάθε υψηλής κατ' άνθρωπον αρετής», η αναφορά στην «ελληνορθόδοξη ιδέα», στην οποία προσαρμόζονται οι φιλοσοφικές και θεωρητικές αντιλήψεις του Κωττουίνιου. Αγνοείται επιμελώς η φιλοσοφική ιδιαιτερότητα του νεοαριστοτελισμού της Πάδοβας και η αποστασιοποίηση από την πρωτοκαθεδρία της θεολογίας μέσω της θεωρίας της «διπλής αλήθειας» (επεξεργασίες του Cremonini, δασκάλου του Κωττουίνιου).

Λίγο ενωρίτερα είχε δημοσιοποιήσει ο Γ. Χ. Χιονίδης τη δική του «Υπεράσπιση του Ιωάννη Κωττουίνιου»³¹. Ο ιστορικός προτάσσει τη σημασία που έχει η ευρωπαϊκή διάσταση του έργου του Κωττουίνιου, όπως και την πρόσφατη σχετική βιβλιογραφία. Επαινεί την πρωτοβουλία για την απόδοση τιμών από τα σχολεία της Βέροιας. Υπενθυμίζει την πανευρωπαϊκή καθιέρωση της λατινικής ως επίσημης γλώσσας στο επιστημονικό και διδακτικό πεδίο στα χρόνια ακμής του φιλοσόφου. Επαναφέρει τις τεκμηριωμένες διαπιστώσεις του Ζ.Ν. Τσιρπανλή για τη σχέση του Κωττουίνιου με την Ορθοδοξία. Υπενθυμίζει τον Κανονισμό του Κολλεγίου και τη διαθήκη του σε σχέση με την ορθόδοξη πίστη των σπουδαστών, όπως και την υποψηφιότητα για το μητροπολιτικό θρόνο της Βέροιας. Απορρίπτει τον «τυφλό, θεολογικό ζηλωτισμό», τον «επικίνδυνο φανατισμό», την «άγνοια» και την καχυποψία «για τους Έλληνες που έζησαν στο εξωτερικό» και αναμένει πρωτοβουλίες που να επιβεβαιώνουν την οικουμενικότητα της Ορθοδοξίας. Προς επίρρωση των θετικών αποτιμήσεων της πνευματικής προσφοράς του Κωττουίνιου σπεύδει και ο ιστορικός Αθ. Καραθανάσης που στα 1998 (και ενωρίτερα στα 1982 και 1990 με άλλη ευκαιρία) αποφαίνεται ότι την «Καθολική προπαγάνδα στην Ελληνική Ανατολή προσπάθησαν να ανακόψουν, με την ίδρυσή τους, η Φλαγγίνιος Σχολή της Βενετίας και το Κωττουινιανό Κολλέγιο της Πάδοβας» και ότι οι απόφοιτοί τους «υπερασπίστηκαν δυναμικά την Ορθοδοξία και τον Ελληνισμό κατά τον 17ο και τον 18ο αιώνα»³².

31. Γιώργος Χ. Χιονίδης, *Υπεράσπιση του Ιωάννη Κωττουίνιου*, εφημ. «Βέροια», 14 Μαρτίου 1996.

32. Αθανάσιος Καραθανάσης, [Η νεοελληνική λογοτεχνία στην] Τουρκοκρατία, στο συλλογικό έργο *Ελλάς. Η ιστορία και ο πολιτισμός του Ελληνικού έθνους*, Αθήνα 1998, 530-533, ιδίως σελ. 531.

Η απόρριψη από τον Ι. Ιωάννου και από άλλους ενός μέρους ή της συνολικής σχέσης του Κωττουνίου με τον ελληνικό πολιτισμό είναι ως ένα βαθμό αποτέλεσμα άγνοιας ορισμένων ποιοτικών δημοσιεύσεων που προσεγγίζουν σημεία του έργου του στη δεκαετία 1980-1990. Ίσως και η αποσπασματικότητα αυτών των προσεγγίσεων, παρόλο που εκκινούν από την ιστορία της φιλοσοφίας, της επιστήμης και της παιδείας, δε φωτίζει το πλατύ κοινό. Ιδιαίτερο, επίσης, ανασχετικό ρόλο διαδραματίζει, όπως συμβαίνει στις περισσότερες περιπτώσεις, η ενσωμάτωση των νέων βιβλιογραφικών δεδομένων με αργούς ρυθμούς στο τοπικό (βεροιώτικο, εδώ) και ευρύτερο επιστημονικό πεδίο. Αλλά η απορριπτική τάση τροφοδοτείται κυρίως από το πλέγμα «εθνικών» ανορθολογισμών, ανασφαλειών, οραμάτων ανεκπλήρωτων, το οποίο διαμορφώνεται παράλληλα με τον εσωστρεφή εθνικό απομονωτισμό στην αρχή της δεκαετίας του 1990³³, στη δύστηνη απόπειρα πολιτισμικού αυτοκαθορισμού και αυτοπραγμάτωσης των Ελλήνων. Ο προκατειλημμένος λόγος πλήττει την κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική ζωή της Ελλάδας (ως αντανάκλαση της αφύπνισης των εθνικισμών στα Βαλκάνια και στην Ανατολική Ευρώπη). Οι κριτικές τοποθετήσεις του παρόντος και οι οικουμενικές οπτικές του παρελθόντος -στην περίπτωσή μας αυτές του Κωττουνίου- θυματοποιούνται από θεοκρατικές ερμηνείες της βυζαντινής παράδοσης, από μυθοπλασίες γύρω από την ελληνική ιστορία, από το στιλβωμένο σχήμα του «ελληνοχριστιανικού πολιτισμού».

Επιπλέον, ρόλο καθοριστικό διαδραματίζουν οι προγενέστερες υπερβολές στην εφαρμογή γραμματολογικών και μεθοδολογικών κριτηρίων³⁴ και μια άκριτη αποδοχή ορισμένων διαπιστώσεων του Κ. Θ. Δημαρά και Ε. Παπανούτσου -παρεπόμενα τα οποία ασφαλώς οι στοχαστές αυτοί δεν επιζητούσαν-. Ο Κ. Θ. Δημαράς το 1949 απολυτοποιεί και αξιολογεί αρ-

33. Θάνος Λίποβατς, Ορθόδοξος χριστιανισμός και εθνικισμός: δύο πτυχές της σύγχρονης ελληνικής πολιτικής κουλτούρας, *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 2 (Οκτ. 1993), 31-47. Θεόφιλος Βέικος, *Εθνικισμός και εθνική ταυτότητα*, Αθήνα 1993, 6-38. Βασίλειος Κύρκος, Τα περί ταυτότητας και ιδιοσυστασίας των Ελλήνων, *Πολιτικά Θέματα* (25 Φεβρουαρίου 2000), 28-29.

34. Βλ. τις επισημάνσεις του Παναγιώτη Νούτσου, Νεοελληνική φιλοσοφία. Μεθοδολογία και ερμηνευτικά προβλήματα, στον τόμο *Νεοελληνική Φιλοσοφία 1600-1950, Γ' Φιλοσοφική Ημερίδα Ιωαννίνων* (Ιωάννινα 1988), Θεσσαλονίκη 1994, 109-115.

νπικά το στοιχείο της λατινικής γλώσσας, στην οποία συνέγραψε ο Ι. Κωττούνιος τα φιλοσοφικά έργα του. Ωστόσο, ήδη από το 1924, ο Ηλίας Βουτιερίδης, συνεκτιμώντας τα φιλοσοφικά έργα, την εκπαιδευτική δράση και τα *Ελληνικά Επιγράμματα*, εκφράζεται επαινετικά και αναλύει τα επιγράμματά του³⁵.

Ο Ε. Παπανούτσος, αντίστοιχα, σε δημοσιεύσεις του 1953, 1956 και 1959³⁶ είναι ο πρώτος που ταλαντεύεται συστηματικά, αντιφάσκει και, τελικά, αποκλείει τα έργα του Ι. Κωττούνιου από τις σελίδες της ανθολογημένης *Νεοελληνικής Φιλοσοφίας*. Τονίζει εμφαντικά ότι η χρήση της λατινικής γλώσσας από τους Έλληνες της Διασποράς συντελεί στο να «κόβονται οι δεσμοί τους με το έθνος που τους γέννησε (...), με την παιδεία του έθνους, με την πνευματική του ιστορία». Διαπιστώνει, όμως ότι «δεν έχει ακόμα συστηματικά ερευνηθεί αυτή η χορεία των Ελλήνων το γένος σοφών, λογίων, επιστημόνων, φιλοσόφων» της Διασποράς. Ενώ προσβλέπει ότι με τη βαθύτερη μελέτη του έργου τους «θα φανεί» ότι ο υπόδουλος Ελληνισμός «δεν έπαψε να διακονεί το πνεύμα με όχι ευκαταφρόνητες επιδόσεις». Κατονομάζει τον Φραγκίσκο Πόρτο και τον Ιωάννη Κωττούνιο, επαναλαμβάνοντας ότι από τους «ξενιτεμένους Έλληνες» όσοι ως συγγραφείς ή δάσκαλοι χρησιμοποιούν ξένη γλώσσα «δεν ανήκουν στην ιστορία της ελληνικής παιδείας». Η κατηγοριοποίηση χωλαίνει, αλλά ο Παπανούτσος επιμένει ότι μόνο οι χρήστες της ελληνικής στη «γραπτή ή την προφορική διδαχή τους έπαιξαν κάποιο ρόλο στην πνευματική ιστορία του Ελληνισμού»!

Η αντιφατικότητα γίνεται καταφανής, όταν, αντλώντας από τις εισαγωγικές σημειώσεις στη *Λογική* (1766) του Ευγενίου Βούλγαρη (για τον επιφανή Κερκυραίο του 18ου αιώνα η σκέψη του Κωττούνιου αποτελούσε οργανικό στοιχείο του νεοελληνικού πολιτισμού), διαπιστώνει ότι η «ελληνική φιλοσοφική βιβλιογραφία κατά τον 17ο αιώνα δεν αντιπροσωπεύεται αποκλειστικά από το έργο του Κορυδαλέως». Ξεχωρίζει ως σπουδαιότερους τον Γεράσιμο Βλάχο, τον Ι. Κωττούνιο (παραθέτει και τους τίτλους τεσσάρων φιλοσοφικών έργων του: *De triplice statu animae*,

35. Ηλίας Βουτιερίδης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, τ. 1, Αθήναι 1924, 366-367 και 368-370.

36. Ευάγγελος Π. Παπανούτσος (επιμέλεια), *Νεοελληνική φιλοσοφία*, τ. 1, Αθήναι 1959, 7-8, 11.

De vitiis et peccatis, Expositio universae logices, De anima) και τον Παπαναγιώτη Νικουσίο³⁷.

Ίσως ο Παπανούτσος σ' αυτό το σημείο μένει δέσμιος της κατεύθυνσης που χάραξε ο Κωνσταντίνος Κούμας στο «Επίμετρον περί της εις την νεωτέραν Ελλάδα καταστάσεως της Φιλοσοφίας». Ο Κ. Κούμας αποφαίνεται ότι «τα της νεωτέρας Ελλάδος φιλοσοφήματα είναι κυρίως μιμήματα της των Ευρωπαίων Αριστοτελικό-σχολαστικής και νεωτέρας φιλοσοφίας³⁸». Διαιρεί την ελληνική φιλοσοφία των πρόσφατων σ' αυτόν χρόνων σε σχολαστική και νεότερη. Κατονομάζει ως σημαντικότερους φιλοσόφους της πρώτης φάσης τον Θεόφιλο Κορυδαλέα, τον Γεράσιμο Βλάχο, τον Γεώργιο Κορέσιο, αλλά όχι τον Κωττούνιο. Ακολουθεί, οπωσδήποτε το θεωρητικό μοντέλο του Τέννεμαν, όπως εκτίθεται στο καθαυτό σώμα της σύνθεσης *Σύνοψη της Ιστορίας της Φιλοσοφίας*. Στην ελληνική έκδοση του έργου αυτού, βεβαίως περιλαμβάνονται στους συντελεστές της Αναγέννησης και οι Μανουήλ Χρυσολωράς, Βησσαρίωνας, Θεόδωρος Γαζής, Γεώργιος Τραπεζούντιος, αφού προηγείται μνεία της σύγκρουσης Πλήθωνος και Γ. Τραπεζουντίου³⁹. Στη συνέχεια παρουσιάζεται -φανερά χωρίς να είναι συμπαιθής- η νεοαριστοτελική κίνηση, οι διαμάχες και οι επαφές με άλλους κύκλους, ενώ κατονομάζονται οι Zabarella και Cremonini⁴⁰.

Στο έγκυρο ιστορικό φιλοσοφικό πόνημά του ο Νίκος Ψημμένος στα 1988 προσεγγίζει το πλαίσιο αυτό, αντιλαμβανόμενος την περιπλοκότητα των περιοδολογήσεων των πηγών και των προσδιορισμών της νεοελληνικής φιλοσοφίας. Αλλά δεν εντάσσει στο ερμηνευτικό του σχήμα τον Ι. Κωττούνιο και όσους, γράφοντας σε ξένη γλώσσα, κατ' αυτόν, άσκησαν «επίδραση στη δυτική κυρίως σκέψη»⁴¹. Είναι αναπόφευκτα προβληματική η ιστοριογραμματολογική προσέγγιση και η βιβλιογραφική αποθησαύριση των έργων φιλοσοφικού περιεχομένου. Όμως, το κριτήριο της ένταξης ή μη στη νεοελληνική φιλοσοφική γραμματεία δεν μπορεί παρά

37. Ε. Παπανούτσος, ό.π., 7-8, 11, 15.

38. Wilhelm G. Tennemann, *Σύνοψις της ιστορίας της Φιλοσοφίας*, Βιέννη 1818 (ανατύπωση, Αθήνα 1973, 207).

39. W. Tennemann, ό.π., 133.

40. W. Tennemann, ό.π., 136.

41. Ν. Ψημμένος, *Η ελληνική φιλοσοφία*, ό.π., 28-29.

να διαμορφώνεται με βάση και τη συνείδηση που έχουν οι ίδιοι οι άνθρωποι της εποχής η οποία ερευνάται. Διαφορετικά, προσδιορίζονται τα στοιχεία της εποχής εκείνης μόνο από την οπτική γωνία των συγχρόνων ερευνητών.

Οι Έλληνες λόγιοι του 18ου και 19ου αιώνα αναφέρονται θετικά στο έργο του Κωττούνιου. Η πλησιέστερη μαρτυρία στο θάνατό του είναι αυτή του Αναστασίου Μιχαήλ του Ναουσαίου, ο οποίος στα 1707/1710 (*Περιηγηματικόν Πυκτάκιον*) ευγνωμονεί τη Βενετική πολιτεία για τη συνδρομή της στη σύστασή του Κωττούνιου Κολεγίου, ενώ υπερηφανεύεται γι' αυτό και για τα άλλα ελληνικά εκπαιδευτήρια⁴².

Επίσης, ο Δημήτριος Προκοπίου που στα 1721 με εντολή του ηγεμόνα Νικολάου Μαυροκορδάτου συντάσσει τη σύνοψη *Επιτετημένη Επαρίθμηση των κατά τον παρελθόντα αιώνα λογίων Γραικών και περί τινων εν τω νυν αιώνι ανθούντων*, αποφαίνεται για τον Κωττούνιο: «ανήρ σοφώτατος πολυμαθέστατος, ιατρός και θεολόγος, και των Αριστοτελικών φιλοσόφων ουδενός δεύτερος», πληροφορώντας για τα συγγράμματα, τις διδασκαλίες και το Κολλέγιο⁴³. Ο ίδιος ο Γερμανός φιλόλογος Johannes Fabricius, στη *Bibliotheca Graeca* του οποίου εντάχθηκε και εκδόθηκε η *Επαρίθμηση* (Hamburg 1722), συμπληρώνει (στην εργοβιογραφία του Αντωνίου Στρατηγού, Κερκυραίου καθηγητή του Κωττούνιανού Φροντιστηρίου)⁴⁴ και επεξηγεί ότι το ίδρυμα αυτό «nomen habet à Joanne Cotunio Berrhōensi, natione Graeco, D. Georgii Equite, primario Philosophiae naturalis Professore, qui circa medium saeculi superioris sumtu suo Collegium illud exstructum dotatumque suae nationis juventuti dedicavit».

42. Ανδρέας Παπαδοπούλου-Βρετός, *Νεοελληνική Φιλολογία*, μέρος Α', Αθήναι 1854, ν'.

43. Βλ. φωτομηχανική ανατύπωση σε ξεχωριστό τομίδιο στη «Βιβλιοθήκη ιστορικών μελετών» (αρ. 16) από τις εκδόσεις «Βιβλιοπωλείο Νότη Καραβία», Αθήνα 1964, παράγραφος XXV, σ. 779. Για τον Άλκη Αγγέλου η *Επαρίθμηση* «αποτελεί (...) την πρώτη συνοπτική εικόνα της νεώτερης γραμματείας μας». Βλ. του ίδιου, *Πλάτωνος τύχαι. Η λόγια παράδοση στην Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1963, 65. «Η *Επιτετημένη Επαρίθμηση* του Δημητρίου Προκοπίου ως πηγή γνώσης της νεοελληνικής φιλοσοφίας» αναδεικνύεται από τον Νίκο Κ. Ψημμένο (*Ηπειρωτικά Χρονικά* 24 (1982), 204-248).

44. «Επαρίθμησης», ό.π., παράγραφος 89, σ. 801. Παραπέμπει στα έργα των Tomasini και Δ. Προκοπίου.

Ο Ευγένιος Βούλγαρης, γράφοντας «Περί Αρχής και προόδου της κατά την Φιλοσοφίαν ενστάσεως» στην «Προεισοδιώδη αφήγησιν» του έργου *Η Λογική εκ παλαιών τε και νεωτέρων συνεργανισθείσα* (Λειψία 1766), συμπεριλαμβάνει στους επιφανείς τῶν Ελλήνων λογίους «Ἰωάννην τον εκ Βερροίας, τουπικλιν Κοττούνιον, ος μεσοῦσης που της ἰζ' εκατοστούς των Σωτηρίων ενιαυτών, εν τη κατά το Πατάβιον Ακαδημία την φιλοσοφίας Καθέδραν μετά κλέους πληρών, το εκείσε υπέρ των ομογενῶν συνίστη Ἑλληνικόν Φροντιστήριον»⁴⁵.

Περί το 1790 ο Γεώργιος Ζαβήρας συγκαταλέγει ανάμεσα στις άλλες πνευματικές μορφές του Ἑλληνισμού τον Ἰωάννη Κωττούνιο και το ἔργο του στο (ανέκδοτο ἕως το 1872, ἀλλά συχνά λεπλατημένο ἀπό μελετητές) σύγγραμμα *Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικόν Θέατρον*. Αξιοποιεῖ την *Επαρίθμηση* του Δ. Προκοπίου και ἀποσπάσματα ἀπό ἀγνωστο ἔργο ἀδύλου Ἑρωπαϊοῦ συγγραφέα ὡς προς την ποιότητα των φιλοσοφικῶν υπομνηματισμῶν του Κωττούνιου⁴⁶: «υπεμνημάτισε τον ἀριστοτέλιν ἀπ' ἀρχῆς ἕως τέλους, ὡστε ὅπου οὔτε τα σκέλη αὐτοῦ ἐγκατέλιπε». Απὸ τα ἔργα του ἀναφέρονται τα «Ἐἰς την του Ἀριστοτέλους φυσικὴν υπομνήματα», τα «ἑλληνικά υπομνήματα [= ἐπιγράμματα], τα ἐν τῷ παταυίῳ τῷ ἔτει 1653 ἐκδοθέντα εἰς δ' », η «περί του Ἀριστοτέλους καθόλου ἐπιγραμματακή».

Ο Γεώργιος Βεντότης στην *Προσθήκη της Εκκλησιαστικῆς Ἱστορίας Μελετίου* περιλαμβάνει (χωρὶς κανένα ὑπαινιγμὸ περὶ λατινόφρονος ἢ ἄλλο τι των σημερινῶν επικριτῶν) τον Ἰωάννη Κωττούνιο μεταξύ «των ἐν ἀρετῇ και παιδείᾳ λαμπρῶντων Ἑλλήνων» του 17ου αἰ. με ἀναφορὴς σε ἔργα των Δ. Προκοπίου, Ν. Ραδαπολι, Facciolati και Rodotà⁴⁷.

Στα μέσα του 19ου αἰ. «Οἱ ἀπὸ της ἰστ' εκατονταετηρίδος μέχρι της σήμερον τα της φιλοσοφίας ἀσπασάμενοι Ἕλληνες» ἀπασχολοῦν τον Θεόφιλο Καῖρην στα *Στοιχεῖα Φιλοσοφίας* (Ἀθήνα 1851). Μεταξύ αυ-

45. Ευγένιος Βούλγαρης, *Η Λογική*, Λειψία 1766, 42.

46. Γεώργιος Ι. Ζαβήρας, *Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικόν Θέατρον*, Ἀθήνα 1872, ἀνατύπωση πρώτης ἐκδόσεως με ἐπιμέλεια του Τάσου Α. Γριτσόπουλου, Ἀθήνα 1972, 366-367.

47. Γεώργιος Βεντότης, *Προσθήκη της Εκκλησιαστικῆς Ἱστορίας Μελετίου*, τ. Δ', Βιέννη 1795, 70.

τών που «ήκμασαν εις την ιζ΄ εκατονταετηρίδα» και «Ιωάννης ο Κωττούνιος, ο περί τα μέσα της αυτής εκατονταετηρίδος μετά κλέους εν Παταβίω την φιλοσοφίαν διδάσκων και το Ελληνικόν ουστήσας φροντιστήριον»⁴⁸.

Αναλυτικό σημείωμα για τη ζωή, το διδακτικό έργο και το Φροντιστήριον που ίδρυσε στην Πάδοβα ο «σοφός ανήρ της ιζ΄ εκατονταετηρίδος», και για τα *Ελληνικά Επιγράμματα* καταχωρεί ο Ανδρέας Παπαδόπουλος-Βρετός στο σύγγραμμα *Νεοελληνική Φιλολογία*⁴⁹. Από τον Βρετό αντλεί και ο Ματθαίος Παρανίκας. Μνημονεύει την πρώιμη αναφορά του Αναστασίου Μιχαήλ στον Κωττούνιο και το «Ελληνικόν Γυμνάσιον». Συγκαταριθμεί στους «εν Ευρώπη γνωστοτέρους διδάξαντες των Ελλήνων» τον Κωττούνιο, διότι δίδαξε «φιλοσοφίαν μετά πολλής φήμης», αλλά υποσημειώνει ότι «ο Κωττούνιος λέγεται γενόμενος δυτικός» (πρώτος ο Παρανίκας δίνει αυτή την πληροφορία)⁵⁰.

Στα τέλη του 19ου αι. ο Κωνσταντίνος Ν. Σάθας στο έργο *Νεοελληνική Φιλολογία. Βιογραφία των εν τοις γράμμασι διαλαμψάντων Ελλήνων* (Αθήνα 1868) αφιερώνει εκτενές κείμενο στη ζωή και τη δράση του Κωττούνιου, το «Κουττουνιανόν Ελληνομουσείον», την ταφή. Παραθέτει έντεκα τίτλους των έργων του «φιλοπάτριδος Έλληνας». Ρητά παραπέμπει σε κείμενα των Ν. Ραπαδορόλι και Ροδοτά, ενώ αδήλωσ αντλεί υλικό και από τον Ζαβήρα⁵¹. Στα 1872, όταν γνωστοποιείται και η άποψη του Γ. Ζαβήρα με την έκδοση της *Νέας Ελλάδος*, ο Σάθας αναδημοσιεύει επίσης την *Επιτετημημένη Επαρίθμηση* του Δημητρίου Προκοπίου, όπου και τα σχετικά με τον Κωττούνιο, ενώ στα *Μνημεία Ελληνικής Ιστορίας* το 1888 αναδημοσιεύει από την έκδοση των *Ελληνικών Επιγραμμάτων*

48. Θεόφιλος Καΐρης, *Στοιχεία Φιλοσοφίας*, Αθήναι 1851, 34. Περιέχεται και στις Ρωξάνης Δ. Αργυροπούλου, *Η φιλοσοφική σκέψη στην Ελλάδα από το 1828 ως το 1922*, τ. 1, Αθήνα 1995, 390.

49. Ανδρέας Παπαδόπουλος-Βρετός, *Νεοελληνική Φιλολογία*, μέρος Β΄, Αθήναι 1857, 32 (αρ. 54), 294-295.

50. Ματθαίος Παρανίκας, *Σχεδιάσμα περί της εν τω ελληνικώ έθνει καταστάσεως των Γραμμάτων από αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ. Χ.) μέχρι των αρχών της ενεστώσεως (ΙΘ΄) εκατονταετηρίδος*, Κωνσταντινούπολη 1867, 132, 192, 201.

51. Κωνσταντίνος Ν. Σάθας, Ιωάννης Κουττούνιος, *Νεοελληνική Φιλολογία. Βιογραφία των εν τοις γράμμασι διαλαμψάντων Ελλήνων*, Αθήναι 1868, 301-302.

(Padova 1653) το αφιερωμένο στον Λεονάρδο Φιλάρα (στη λατινική εκδοχή)⁵².

Στα 1893 τον Ιωάννη Βελούδη απασχολεί η ιστορία και το μέλλον της ελληνικής παρουσίας στη Βενετία. Ο «Ιωάννης Κωττούνιος εκ Βέρροιας, πρώτος της φιλοσοφίας καθηγητής» τον ενδιαφέρει σε σχέση με το Φροντιστήριο και την τύχη του κληροδοτήματος⁵³. Στη Βενετία τυπώνεται το *Ημερολόγιον και Σελπνοδρομίον του έτους 1894*, στο οποίο δημοσιεύεται το κείμενο «Ιωάννης Κωττούνιος ο Μακεδών, ευεργέτης των Ελλήνων» με την υπογραφή «Χ». Ο συντάκτης του, αντιγράφοντας τον Κ. Σάθα, προσθέτει λεπτομέρειες για τη ζωή και την πατριωτική δράση του Κωττούνιου, προτείνει την επανέκδοση των *Ελληνικών Επιγραμμάτων* και τη συγγραφή από τους ευεργετούμενους ειδικής μελέτης «περί του μεγάλου τούτου φιλοσόφου και πατριώτου»⁵⁴.

Ουσιώδη τεκμήρια βιογραφικά, εκπαιδευτικά και κοινωνικά κοινοποιεί ο Emile Legrand μέσω της μνημειώδους *Ελληνικής Βιβλιογραφίας* μεταξύ των ετών 1894 και 1903. Θεωρώντας την πνευματική παραγωγή του Κωττούνιου μέρος της συνολικής ελληνικής δημιουργίας, δημοσιεύει ή αναδημοσιεύει τεκμήρια και επιστολές, καταγράφει για πρώτη φορά αντίτυπα από 14 εκδόσεις του φιλοσόφου και τέσσερα συλλογικά έργα με αφιερώσεις ή αναφορές στον Ι. Κωττούνιο. Για τον Legrand δεν λειτουργεί αποτρεπτικά η χρήση της λατινικής γλώσσας από τον Κωττούνιο, αφού ο φιλόσοφος κοινοποιεί τις επιστημονικές του θέσεις στη γλώσσα που χρησιμοποιούσαν επί αιώνες ως όργανο συνεννόησης οι επιστημονικές κοινότητες της Ευρώπης. Έτσι, πρώτος συγκεντρώνει δεδομένα της ταυτότητας των έργων που εκδόθηκαν από το 1628 έως το 1684

52. Κωνσταντίνος Ν. Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. Γ', Βενετία 1872, 486. Επίσης, Constantin N. Sathas, *Documents inédits relatifs à l' Histoire de la Grèce au moyen âge*, τ. 5, Paris 1888, (φωτοτυπική ανατύπωση, Αθήνα 1972), σελίδα χωρίς αριθμηση (μεταξύ των σελίδων 8 και 9 της Εισαγωγής). Την ελληνική μορφή αναδημοσιεύει στα 1894 ο Em. Legrand, *Bibliographie Hellénique. Dix-Septième siècle*, τ. II, Paris 1894, 69-70. Ο Κ. Σάθας στον όγδοο τόμο των *Μνημείων Ελληνικής Ιστορίας* αναδημοσιεύει την αρχική χαλκογραφία (Ελλάς και Ερμής προ του Λουδοβίκου ΙΔ') των *Ελληνικών Επιγραμμάτων*.

53. Ιωάννης Βελούδος, *Ελλήνων Ορθοδόξων Αποικία εν Βενετία. Έκδοσις Δευτέρα. Αναθεωρηθείσα.*, Βενετία 1893, 125, 142, 178 σημ. 136.

54. Χ. Ιωάννης Κωττούνιος, ό.π., ιδίως σελ. 51.

και πληροφορεί για τις βιβλιοθήκες στις οποίες διασώζονται⁵⁵. Τις υποδείξεις του ακολουθεί στα πρόσφατα χρόνια ο Θωμάς Ι. Παπαδόπουλος στη σύνταξη της *Ελληνικής Βιβλιογραφίας (1466 ci – 1800)*.

Η ένταξη του έργου που παρήγαγε ο Ι. Κωττούνιος στο corpus της ελληνικής βιβλιογραφίας από τον Έμ. Legrand, λόγω άλλων προτεραιοτήτων και σχεδιασμών, δεν έγινε αποδεκτή μισόν αιώνα αργότερα από τους Κ. Θ. Δημαρά και Ε. Παπανούτσο. Όμως, εκτός από την εγκατάλειψη των υποδείξεων του Legrand, δε λήφθηκε υπόψη ούτε το περιεχόμενο της πρώτης στην αρχή του 20ου αι. με φιλοσοφική αφόρμηση και στόχευση μελέτης στην οποία γίνεται λόγος για τον Ι. Κωττούνιο. Την συγκρότησε ο Θεόφιλος Βορέας για το γερμανόφωνο κοινό το 1928 και την παρουσίασε στην Ακαδημία Αθηνών το 1929 με τίτλο «Ελληνική Φιλοσοφία κατά τους μετά την άλωση χρόνους»⁵⁶. Σ' αυτήν καταφανώς πρυτανεύει η γραμμική αντίληψη της ιστορίας των φιλοσοφικών ιδεών και η διάθεση προς ενίσχυση της «συνέχειας» στην ελληνική κίνηση των ιδεών, σε αντιπαράθεση με τις απαξιωτικές για τη νεοελληνική φιλοσοφία απόψεις του Γερμανού Τ. Κ. Οέστερreich. Ο Βορέας «εις την νεωτέραν Ελληνικήν Φιλοσοφίαν», αντίθετα από τον Παπανούτσο, συγκαταριθμεί όχι μόνο τους Κωττούνιο, Κορυδαλέα, Βούλγαρη, Κούμα, Βησσαρίωνα, Τραπεζούντιο, αλλά και όσους άλλους Έλληνες ήλθαν στην Εσπερία συγγραψαν ή μετέφρασαν ή δίδαξαν στην λατινική γλώσσα.

Πλησιέστερα, από την άποψη του χρόνου και των παραδοχών, στη θέση του Βορέα βρίσκεται ο φιλόλογος Π. Ν. Παππάς που συντάσσει τα λήμματα «Ιωάννης Κωττούνιος» και «Κωττουιανόν Ελληνομουσειόν» στη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Π. Δρανδάκη*⁵⁷ με εντυπω-

55. Emile Legrand, *Bibliographie Hellénique ... au Dix – Septième siècle*, τ. I, Paris, 1894, 247-250, 263-264, 299, 307, 330-331, 396-398, 432-438. τ. II, Paris 1894, 24-25, 50, 57-70, 96, 236. τ. III, Paris 1895, 389-402. τ. V, Paris 1903, 46, 53, 56-57, 62-63, 71, 137, 236, 280.

56. *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών* 4 (1929), 76-88, ιδίως σελ. 79 και 87. Πρβλ. I) Ν. Κ. Ψημμένος, *Η ελληνική φιλοσοφία*, ό.π., τ. 1, 21 και 22 σημ. 22 και 23. II) Νικόλαος Χρόνης, *Η έρευνα της νεοελληνικής φιλοσοφίας στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών από της ιδρύσεως της μέχρι το 1950*, στον τόμο *Νεοελληνική Φιλοσοφία 1600-1900*, Θεσσαλονίκη 1994, 123-135.

57. *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Π. Δρανδάκη*, εκδ. οργανισμός *Ο Φοίνιξ*, έκδοση πρώτη, τ. Ζ'. Αθήνα χ. χ. [=1931 ή 1932]. Αυτοψία στη δεύτερη έκδοση, τ. 15, χ. χ. [=1957], 663.

σιακή βιβλιογραφική ενημέρωση. Ο Π. Ν. Παππάς καταγράφει ορθά τους τίτλους 14 φιλοσοφικών και φιλολογικών έργων, ενώ ο Θ. Βορέας μνημονεύει τη διαδοχή του Cremenini από τον Κωττούνιο μαζί με τους τίτλους επτά φιλοσοφικών έργων. Σ' αυτούς επανέρχεται αργότερα ο Ντίμης Αποστολόπουλος.

Ο Ιωάννης Βασδραβέλλης προσπερνά το ιστορικοφιλοσοφικό πρόβλημα, αλλά συγκαταλέγει τον Μακεδόνα Ι. Κωττούνιο «μεταξύ των επιφανεστέρων Ελλήνων» που έδρασαν στην Ιταλία τον 17ο αιώνα ως «πθικοί και πνευματικοί παράγοντες» της ελληνικής αναγέννησης⁵⁸. Στο δημοσίευμα του 1943 «Ιωάννης Κωττούνιος ο εκ Βερροίας σοφός» αναπλάθει τα στοιχεία της ιστορικής και γραμματολογικής βιβλιογραφίας, αποφεύγοντας την ενασχόληση με τη φιλοσοφική παράμετρο των έργων του Κωττούνιου και με την υπόδειξη τον Βορέα. Αντίθετα, ο Κωνσταντίνος Δ. Μέρτζιος στα 1947 θεωρεί αυτονότη τη σχέση του «μεγάλου ευεργέτου και διασήμου λογίου Μακεδόνας» Ι. Κωττούνιου με τον Ελληνισμό και αυταπόδεικτη τη συνεισφορά του στην ελληνική παιδεία: «Ούτος εκλέισε το μακεδονικόν και ελληνικόν εν γένει όνομα δια των ογκωδών συγγραμμάτων του»⁵⁹. Ο Κ. Δ. Μέρτζιος προσκομίζει δεκάδες νέα στοιχεία από τις έρευνες σε αρχεία και βιβλιοθήκες της Πάδοβας και της Βενετίας. Καταγράφει τίτλους και αντίτυπα των έργων του φιλοσόφου στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη, τεκμηριώνει τη λειτουργία και τη συνεισφορά του Κωττουναίου Κολεγίου.

Ο Θ. Βορέας επαναδιατυπώνει στα 1949 της απόψεις του για τη συνέχεια και το χαρακτήρα της νεότερης ελληνικής φιλοσοφίας. Τότε παρουσιάζει στην Ακαδημία Αθηνών⁶⁰ την πρώτη έκδοση της μελέτης ιστορικού και φιλοσοφικού περιεχομένου για τον Θεόφιλο Κορυδαλέα, τις απαρχές της φιλοσοφικής μαθητείας και της ελεύθερης σκέψης στα Βαλκάνια, την οποία δημοσιεύει στο Βουκουρέστι το 1948 ο Κλεόβουλος Τσούρκας. Ο Θ. Βορέας εμμένει στη συνέχεια της ελληνικής φιλοσοφικής διάνοσης της

58. Ιωάννης Βασδραβέλλης, *Ιωάννης Κωττούνιος ο εκ Βερροίας σοφός*, Θεσσαλονίκη 1943, 8.

59. Κωνσταντίνος Δ. Μέρτζιος, Ιωάννης Κωττούνης, *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας*, τ. 1, Θεσσαλονίκη 1947, 471-504, ιδίως σελ. 471 και 473-4.

60. *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, στην ενότητα: Ειδικά παρουσιάσεις βιβλίων. Συνεδρία της 20ής Ιανουαρίου 1949, 8 -10.

οποίας αναπόσπαστο τμήμα θεωρεί τον Κωττούνιο και τους διδάξαντες στην Εσπερία Έλληνες. Όμως ο Κλ. Τσούρκας, ενώ αναλύει τη φιλοσοφική σκέψη του Θ. Κορυδαλέα και του C. Cremonini, δεν επιχειρεί συσχέτιση και σύγκριση με τα έργα του Κωττούνιου. Αρκείται, όταν παρουσιάζει στοιχεία για τους Έλληνες στα σχολεία και τα πανεπιστήμια της Ιταλίας, να αναφέρει μόνο την ίδρυση και λειτουργία του Κολλεγίου από τον «καθηγητή φιλοσοφίας στο πανεπιστήμιο της Πίζας (=το σωστό είναι: της Μπολόνιας) και μετά της Πάδοβας, όπου διεδέχθη τον C. Cremonini»⁶¹.

Το ερμηνευτικό σήμα του Θ. Βορέα για την ελληνική φιλοσοφία φαίνεται ότι προσεγγίζει μέσα από τη δική του ιδιοτυπία ο Ντίμης Αποστολόπουλος. Κατ' αυτόν η «πρώτη περίοδος στην Ιστορία της νεοελληνικής φιλοσοφίας είναι έργο των δύο τελευταίων αιώνων της τουρκοκρατίας [1600-1800]». Απαριθμεί τους λογίους της τουρκοκρατίας στη *Σύντομη Ιστορία της Νεοελληνικής Φιλοσοφίας*, προτάσσοντας τον Ιωάννη Κωττούνιο, του οποίου μνημονεύει τους τίτλους τεσσάρων φιλοσοφικών έργων (πιο πιθανή πηγή του ο Θ. Βορέας)⁶².

Με το σχήμα των τριών εποχών («βυζαντινή», «μετά την Άλωση της ως τα μέσα του 18ου αιώνα», «ανανέωση του Ελληνισμού μεταξύ 1750-1821») επιχειρεί στα 1962 να ανασυγκροτήσει ο Βörje Knös την *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας και της πνευματικής ζωής*. Στη Φιλοσοφία του 17ου και 18ου αι. εντάσσει τους Γεράσιμο Βλάχο, Ιωάννη Κωττούνιο, Βικέντιο Δαμαδό, Ιωάννη Κοντονή, αφού διαπιστώσει ότι «μικρός αριθμός Ελλήνων ενδιέτριβε σε ιδιαίτερες φιλοσοφικές σπουδές, αλλά επρόκειτο για ανθρώπους αρκετά σημαντικούς», οι οποίοι ζούσαν εγγύτατα προς τη ζωή της Ευρώπης. Χαρακτηρίζει τον Κωττούνιο ως «εκπρόσωπο του αριστοτελισμού της εποχής», παραθέτοντας τους τίτλους επτά φιλοσοφικών και τριών φιλολογικών συνθέσεών του⁶³.

61. Cleobule Tsourkas, *Les débuts de l' enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l' oeuvre de Théophile Coridalée (1570-1646)*, Θεσσαλονίκη 1967, 16, 20.

62. Ντίμης Αποστολόπουλος, *Σύντομη Ιστορία της Νεοελληνικής Φιλοσοφίας*, εκδ. Ελληνο-Γαλλική Ένωσις Νέων, Αθήνα 1949, 8-9.

63. Börje Knös, *L' Histoire de la littérature Néo-grecque. La periode jusqu' en 1821*, Uppsala 1962, 275, 39, 346-348.

Ο Άλκης Αγγέλου το 1963 αξιολογεί τη διδασκαλία συγγραμμάτων του Αριστοτέλη και της *Πολιτείας* του Πλάτωνα από τον Ι. Κωττούνιο ως μια από τις εκδηλώσεις της συνέχειας στην πνευματική ιστορία του νέου Ελληνισμού⁶⁴. Αποδέκτης της άποψης του Θ. Βορέα, ο Κωνσταντίνος Θ. Παπαλεξάνδρου στη *Συνοπτική Ιστορία της Φιλοσοφίας* (πρώτη έκδοση Αθήνα 1964) προσεγγίζει τη νεότερη ελληνική φιλοσοφία με αφετηριακή διαπίστωση ότι απουσιάζουν οι «θεμελιωτές φιλοσοφικών συστημάτων», αλλά υπάρχουν αρκετοί αξιολογοί ιστορικοί και κριτικοί της φιλοσοφίας. Τη συμβολή όσων φιλοσόφων δίδαξαν στην Ιταλία εξάγει στη «διάδοσιν της ελληνικής παιδείας και ανάπτυξιν της Αναγεννήσεως», κατονομάζοντας τους Θεόδωρο Γαζή, Γεώργιο Τραπεζούντιο, Ανδρόνικο Κάλλιστο, Ιωάννη Κωττούνιο, Γεράσιμο Βλάχο⁶⁵.

Πλησίον του Θ. Βορέα και του Ντ. Αποστολόπουλου κινείται ο Γεώργιος Ε. Βουμβλινόπουλος, ο οποίος στην *Κριτική Βιβλιογραφία της Ελληνικής Φιλοσοφίας μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως ως τις μέρες μας, 1453-1953* συμπυκνώνει τη δράση του Κωττούνιου και τους τίτλους δέκα έργων του. Αποδίδει αδρομερώς το πνευματικό κλίμα και τη φιλοσοφική δραστηριότητα των Ελλήνων, η οποία εκτείνεται στη Ρωσία, την Ιταλία και τη Γαλλία. Συνοψίζει τα προβλήματα που απασχολούν τους Έλληνες φιλοσοφούντες του 17ου αιώνα Αθανάσιο Ρήτορα, Θ. Κορυδαλέα, Ι. Κωττούνιο, Λέοντα Αλλάτιο, Ιωαννίκιο και Σωφρόνιο Λειχούδη, Γεώργιο Σουγδουρή και Ζήσιμο Πυλαρινό⁶⁶.

Η εντυπωσιακή για τον όγκο και την επιστημονική εγκυρότητα των πληροφοριών μελέτη του Ζαχαρία Ν. Τσιρπανλή για την παρουσία, τις σπουδές και τη δράση Μακεδόνων σπουδαστών στην Ελλάδα και στην Ιταλία κατά το 16ο και 17ο αι. αποτελεί σταθμό στη σχετική με τον Μα-

64. Άλκης Αγγέλου, *Πλάτωνος τύχαι. Η λόγια παράδοση στην Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1963, 49.

65. Κωνσταντίνος Θ. Παπαλεξάνδρου, *Συνοπτική Ιστορία της Φιλοσοφίας*, Αθήνα 1970⁴ (πρώτη έκδοση 1964), 265, 270, 271.

66. George E. Voumvlinoopoulos, *Bibliographie Critique de la Philosophie Grecque depuis la chute de Constantinople à nos jours 1453-1953*, Athenes 1966, 74, 89.

κεδόνα φιλόσοφο έρευνα⁶⁷. Ο Ζ. Ν. Τσιρπανλής παρακολουθεί την πνευματική πορεία και αγωνία του σπουδαστή Ι. Κωπτούνιου στο Ελληνικό Κολλέγιο της Ρώμης και στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβας. Τη διδασκαλία στα διάφορα ιδρύματα και στα Πανεπιστήμια της Μπολόνιας και της Πάδοβας, τη δράση του στα μορφωτικά και εθνικά ζητήματα, την ίδρυση και λειτουργία του Κωπτουιανού ή Κωπτουινείου Ελληνομουσείου.

Τεκμηριώνει τις σχέσεις που ανέπτυξε με τον Λ. Αλλάτιο, τις Καθολικές αρχές, τους Έλληνες της εποχής, αποκαθιστά πολλαπλά λάθη και ατέλειες δημοσιευμάτων του παρελθόντος. Παρουσιάζει ολοκληρωμένα τα *Ελληνικά Επιγράμματα* και τα άλλα φιλολογικά, τα θεολογικά και τα φιλοσοφικά έργα του Κωπτούνιου, συμβουλευόμενος τον Έμ. Legrand και μερικώς το περιεχόμενό τους (ίσως πρώτος αυτός). Διεξοδικά αντικρούει τις απόψεις του Κ. Θ. Δημαρά και εκτιμά ότι επιστήμη και πατριδα σημάδεψαν τη ζωή του φιλοσόφου. Συνδέει τις φιλοσοφικές επιδόσεις του Κωπτούνιου και την ισχυρή επίδρασή του στη διάδοση του νεοαριστοτελισμού με την πνευματική αναγέννηση στην Ιταλία και την Ελλάδα. Αναζητώντας τον πυρήνα του νεοαριστοτελισμού του Κωπτούνιου, αποδέχεται (ίσως βιαστικά) την πληροφορία του Ν. Ραπαδορόλι για ανασκευή των απόψεων του Cremonini από τον Μακεδόνα φιλόσοφο⁶⁸.

Ωστόσο, παρά την προσπάθεια του Ζ. Ν. Τσιρπανλή, οι απόψεις του Ε. Παπανούτσου επαναπροβάλλονται στο περιοδικό «Δευκαλίων» (άγνωστο αν πρόκειται για επιλογή του εκδότη Παύλου Χριστοδουλίδη) στο αφιέρωμα «Νεοελληνική Φιλοσοφία 1600-1900»⁶⁹. Τη *Λογική* του Ε. Βούλγαρη επικαλείται και ο Δημήτριος Γρ. Τσάκωνας για την ελληνική φιλοσοφική βιβλιογραφία του 17ου αι., χωρίς όμως να αποδέχεται την

67. Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλής, *Οι Μακεδόνες σπουδαστές του Ελληνικού Κολλεγίου Ρώμης και η δράση τους στην Ελλάδα και στην Ιταλία (16ος αι.–1650)*, Θεσσαλονίκη 1971, 72-83, 126-158. Ο ίδιος, *Το Ελληνικό Κολλέγιο της Ρώμης και οι μαθητές του (1576-1700)*. Συμβολή στη μελέτη της μορφωτικής πολιτικής του Βατικανού, Θεσσαλονίκη 1980, 88, 397-399. Λεπτομερής καταγραφή των συγγραμμάτων του Κωπτούνιου και στη διατριβή της Eleni Samara-Papaioannou, *Gli epigrammi greci de Giovanni Cottunio-Libro I*, Università degli Studi di Padova, anno accademico 1982-83, 45-64.

68. Ζ.Ν. Τσιρπανλής, *Οι Μακεδόνες σπουδαστές*, ό.π., 148.

69. Ευάγγελος Παπανούτσος, *Στοιχεία από την Ιστορία της νεοελληνικής φιλοσοφίας, Δευκαλίων*, τχ.21 (Μάρτιος 1978), 3-46, ιδίως σελ. 5.

υποδεικνυόμενη από τον Κερκυραίο φιλόσοφο ένταξη του Κωττουνίου στην ελληνική φιλοσοφική κίνηση⁷⁰. Η θέση του Τσάκωνα προκύπτει από απολυτοποιήσεις της «ορθόδοξης Ανατολής», αφού είναι ένας από τους θεωρητικούς της «ιδιοπροσωπίας του Νέου Ελληνισμού» και δεν απορρέει από απλή επίδραση των διαπιστώσεων του Παπανούτσου.

Όταν στα 1982 ο Κ. Θ. Δημαράς αναγνωρίζει τον «άριστο μελετητή και σχολιαστή τον Αριστοτέλη» ως μια από τις φωτεινότερες μορφές της ελληνικής διασποράς στη Δύση κατά το 17ο αι.»⁷¹, δημοσιεύεται και η ιστορικοφιλοσοφική μελέτη του Νίκου Κ. Ψημμένου για την *Επιτετημένη Επαρίθμηση* του Δημητρίου Προκοπίου⁷² ως πηγή για την κατανόηση της πνευματικής και φιλοσοφικής κίνησης του νέου Ελληνισμού. Με βάση τις πληροφορίες και τις εκτιμήσεις του Μοσχοπολίτη Δημητρίου Προκοπίου σχολιάζονται οι κύριες πλευρές του έργου του Κωττουνίου με δέκα αναφορές, ενσωματωμένες ως υποσημειώσεις στη μελέτη. Ο ερευνητής θεωρεί ότι, παρά τη λεξικογραφική δομή της, η *Επιτετημένη Επαρίθμηση* δεν είναι μια «απλή συλλογή στοιχείων μιας ειδικής απογραφής», αλλά «ιστορικοφιλολογικό διάγραμμα της πορείας της νεοελληνικής φιλοσοφίας από τον 17ο στον 18ο αι.». Η σοφία και η πολυμάθεια ως βασικές επιδιώξεις των λογίων της εποχής, το πλατύ φάσμα θεολογικών, φιλοσοφικών, ιατρικών προβληματισμών ως τομείς της γνώσης οι οποίοι ελκύουν τους Έλληνες λογίους του 17ου αι., οι φιλολογικές και ποιοτικές επιδόσεις, η γνώση ξένων γλωσσών, η διδασκαλία στα ιταλικά πανεπιστήμια και η σύσταση των «Κωττουνιανού φροντιστηρίου» χαρακτηρίζουν την ποιοτική παρουσία και προσφορά του Κωττουνίου, όπως την κατανοεί ο Δ. Προκοπίου και τη σχολιάζει ο Ν. Κ. Ψημμένος.

Επιπλέον, ο ενοφθαλμισμός της φιλοσοφικής μαθητείας και διδαχής του Κωττουνίου στην κυρίαρχη φιλοσοφία του αριστοτελισμού, μαζί με την επισήμανση ιταλικών και ευρωπαϊκών αφετηριών του Κωττουνίου και συνολικά της νεοελληνικής σκέψης, απασχολούν τον Ν. Κ. Ψημμένο. Όμως, όταν αποτιμά τη σημασία που έχει η ανεξαρτητοποίηση (από τον αριστοτελισμό των σχολαστικών και των εκκλησιαστικών δογμάτων) του

70. Δημήτριος Γ. Τσάκωνας, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας και πολιτικής κοινωνίας*, Αθήνα 1981, 203, σημ. 12. Β' έκδοση, τ. 1, Αθήνα 1992, 234 σημ. 12.

71. Κ. Θ. Δημαράς, *Η ελληνική παιδεία και λογιосύνη*, ό.π., 271, 272.

72. Ν. Κ. Ψημμένος, *Η Επιτετημένη Επαρίθμηση*, ό.π., 232, 243-244, 246, 247.

νέο-αριστοτελισμού των C. Cremonini και Θ. Κορυδαλέα, δεν προβαίνει σε συσχέτιση με τις φιλοσοφικές θέσεις του Κωττούνιου. Η εξήγηση ίσως μπορεί να αναζητηθεί στο δυσεύρετο των έργων του Κωττούνιου και στη συνειδητοποίηση του προσωπικού ερμηνευτικού σχήματος για την υφή της ελληνικής φιλοσοφίας των χρόνων της τουρκοκρατίας: ο Ν. Ψημμένος, όπως το διατυπώνει γραπτά το 1988, θεωρεί ότι είναι διαφορετικά τα περιεχόμενα των όρων Νεοέλληνας Φιλόσοφος και φιλοσοφικό έργο Νεοελλήνων, όπως μεταξύ άλλων συμβαίνει με τον Ι. Κωττούνιο που έχει γράψει σε «ξένη γλώσσα»⁷³.

Στα 1984 οι Μανούσος Μανούσακας και Θωμάς Ι. Παπαδόπουλος επιφυλάσσουν θετική προβολή στο έργο του Ιωάννη Κωττούνιου. Ο Μ. Μανούσακας αναλύει την πολιτική σημασία της αφιέρωσης των *Ελληνικών Επιγραμμάτων* στον Λουδοβίκο ΙΔ΄ της Γαλλίας⁷⁴, τοποθετώντας τον «νεοαριστοτελικό φιλόσοφο από τη Βέροια», τον Ι. Κωττούνιο μεταξύ των ενεργών πολιτικά Ελλήνων λογίων που απηύθυναν εκκλήσεις για την απελευθέρωση από τους Ευρωπαίους ηγεμόνες. Επιπρόσθετα, ο Θ. Ι. Παπαδόπουλος αποδέχεται, χωρίς ταλαντεύσεις, ότι τα 15 έργα (ένα επιπλέον από την έρευνα του E. Legrand, το οποίο παρέμενε αβιβλιογράφητο, δηλαδή η *Compendiosa logica...* (Patavii 1669) του Κωττούνιου πληρούν τα κριτήρια για την ένταξή τους στην Ελληνική Βιβλιογραφία των ετών 1466 έως 1800. Ανευρίσκει το μεταθανάτιο αβιβλιογράφητο έντυπο *Palladis lacrymae sive parentales feriae in obitum ...Io. Cottunii* (Patavii 1657), το οποίο, αντίθετα από τον Ζ. Ν. Τσιρπανλή, το ενσωματώνει στην έρευνά του ως ξέχωρη έκδοση από τη σύνθεση του Νικολάου Πολυκαλά *Breve Narratione delle Pompe Funerale dell' illustrissimo Io. Cottunio* [Patavii 1657]. Καταγράφει άλλα τέσσερα συλλογικά έργα στα οποία μετέχει ο Κωττούνιος ή αναφέρονται στο έργο και τη ζωή του: *Flores ex amoenissimo Laudum* (Patavii 1638), *Laureae philosophicae* (Patavii 1636), *Stemma variis laudum floribus* (Patavii 1641), *Caelestes Christianes* (Romae 1684)⁷⁵.

73. Ν. Κ. Ψημμένος, *Η ελληνική φιλοσοφία*, ό.π., τ. 1, 28-29.

74. Μ. Ι. Μανούσακας, *Εκκλήσεις*, ό.π., 221-223.

75. Θωμάς Ι. Παπαδόπουλος, *Ελληνική Βιβλιογραφία (1466 ci-1800)*, τ. 1, Αθήναι 1984, 238-239. Επίσης, περιγράφονται έργα στο παράρτημα, βλ. ό.π., τ. 2, Αθήναι 1986, 141-143, 146-147, 159, 418.

Από την προσωπική του ερμηνευτική σκοπιά ο Θανάσης Παπαδόπουλος (1988) ισχυρίζεται ότι ο Κωττούνιος «ανήκει και στη νεοελληνική φιλοσοφία», διότι όχι μόνο χρησιμοποιεί τη λατινική ως «είδος διεθνούς γλώσσας της φιλοσοφίας και της επιστήμης», αλλά και διότι η επίδραση του στους Έλληνες στοχαστές της εποχής του είναι σημαντική (λ.χ. στον Γεράσιμο Βλάχο), ενώ και ο ίδιος διαρκώς προβάλλει την ελληνική εθνική καταγωγή του. Ο ερευνητής αυτός τονίζει τη συμβολή του Κωττούνιου στην ανάπτυξη της νεοελληνικής φιλοσοφίας και του νεοαριστοτελισμού. Με τη μαρξιστική οπτική του ο Θ. Παπαδόπουλος επιχειρεί με επιχειρήματα (όχι πάντα επιτυχή) να τεκμηριώσει ότι ο Κωττούνιος «συμμερίζεται και υπερθεματίζει την αντιμυστικιστική και επιστημονική ερμηνεία της περιπατητικής φιλοσοφίας». Τον κατατάσσει «στους πρώτους εκπροσώπους του ευρωπαϊκού και νεοελληνικού διαφωτισμού». Θεωρεί ότι «θεμελιώνει κατά πρώτο λόγο στην αριστοτελική φιλοσοφία την προοδευτική αυτή αντιφεουδαρχική και αστική κοινωνικοπολιτική ιδεολογία της εποχής του».

Παρά τις πιθανές ενστάσεις ή και τις διαφωνίες που εγείρουν οι γενικευτικές απόψεις και κατηγοριοποιήσεις του Θ. Παπαδόπουλου, αυτές αναζητούν την τεκμηρίωσή τους σε συγκεκριμένα πεδία της σκέψης του Κωττούνιου: στις αντιλήψεις του για το ρόλο της αριστοτελικής φιλοσοφίας, την πρωτοκαθεδρία της φιλοσοφίας έναντι της θεολογίας, για την ύλη και τις ιδιότητές της, αλλά και για την άμεση απελευθέρωση της Ελλάδας. Ο μελετητής αυτός είναι ο πρώτος που επιχειρεί να στηρίξει τη φιλοσοφική του ανάλυση με παραπομπή απευθείας σε συγγράμματα του Κωττούνιου, ιδίως στα *Commentarii...de Physico Auditu* (1648), *De triplicio statu animae rationalis* (1645) και στα *Ελληνικά Επιγράμματα* (1653)⁷⁶.

Στα 1990 ο Αθανάσιος Ε. Καραθανάσης αξιοποιεί αρχειακό υλικό και ανασυγκροτεί βιβλιογραφικά δεδομένα για τη ζωή, το συγγραφικό και διδακτικό έργο, τις φιλοσοφικές εκδόσεις, τη φιλοπατρία, το Κωττουνιακό Κολλέγιο και τη σταθερή ορθόδοξη πίστη του Κωττούνιου⁷⁷. Στο

76. Θανάσης Παπαδόπουλος, *Η νεοελληνική φιλοσοφία από τον 16ο έως τον 18ο αιώνα*, Αθήνα 1988, 197, 201-205, 229.

77. Αθανάσιος Ε. Καραθανάσης, Ιωάννης Κωττούνιος, Βιογραφικά και εργογραφικά του Βεροιώτη φιλοσόφου και καθηγητή (17ος αι.), στον τόμο *Πραγματεία περί Μακεδονίας. Μελέτες και άρθρα για την πνευματική κίνηση και ζωή της Νεότερης Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1990, 127-133.

ίδιο χρονικό διάστημα (1990-1993) ο Ζ. Ν. Τσιρπανλής μέσα από γνωστά και άγνωστα στοιχεία ανατέμνει τη ζωή και τη δράση των Μ. Κριτοπούλου και Ιωάννη Κωττούνιου (υπεραμυνόμενος τη σχέση τους με τη Βέροια και τον ελληνικό πνευματικό κόσμο), την ορθόδοξη εκκλησιαστική παρέμβαση του ενός και τη νεοαριστοτελική φιλοσοφική προβληματική του άλλου, τα προτάγματα και τη συνεισφορά αυτών των δύο λαμπρών Μακεδόνων στην Ελλάδα και στην Ευρώπη του πνεύματος. Ο Ζ. Χ. Τσιρπανλής κατανοεί μέσα από την περίπτωση του Ι. Κωττούνιου, τη «συμβατικότητα και το φορμαλισμό» που διέπει την «καθαρότητα των δογμάτων», την ανάγκη «νηφαλιότητας και μετριοπάθειας», την προτεραιότητα της «συνδιαλλαγής» των εκκλησιαστικών ή των πνευματικών παραγόντων στους κόλπους της ευρωπαϊκής «*Republica letteraria*»⁷⁸.

Ανάμεσα στις αναφορές που σχετίζονται με τον Κωττούνιο και που εντοπίζονται στην πρόσφατη βιβλιογραφία ιδιαίτερη σημασία έχει η συσχέτιση της συγγραφικής και φιλοσοφικής διδακτικής πράξης του Ι. Κωττούνιου με την νεοαριστοτελική φιλοσοφική κίνηση της Πάδοβας (και το Κωττουινικό Κολλέγιο) και με το «μετακένωμα» ιδεών από τη Δύση στην Ανατολή. Συγχρόνως με αυτή την πτυχή ανιχνεύεται η συνάντηση των Νεοελλήνων με τον Αριστοτέλη στο πλαίσιο των ιδεολογικών αντιπαραθέσεων στον ελληνικό χώρο στις αρχές του 17ου αιώνα⁷⁹. Επίσης, η συμβολή των επιστημονικών απόψεων, ιδίως των φυσικών, του Αριστοτέλους, όπως τις ερμηνεύει και τις σχολιάζει ο Κωττούνιος, στην ανάπτυξη της ελληνικής επιστημονικής και φιλοσοφικής σκέψης διαπλέκεται με τις εξελίξεις στην πρώτη φάση επιστημονικής συγκρότησης των Οθωμανών. Το έργο του Ι. Κωττούνιου με σχόλια για τη Φυσική του Αριστοτέλη μετέφρασε στα τουρκικά στις αρχές του 18ου αι. ο *As 'Ad Bin Ali* από τα Ιωάννινα⁸⁰. Γεγονός που συνεκτιμάται στη διεύρυνση των νεοαριστοτελικών φιλοσοφικών απηχήσεων και στην ανά-

78. Ζ. Ν. Τσιρπανλής, *Η θέση των Μακεδόνων*, ό.π., ιδίως σ. 229-231.

79. Charitonas Karanasios, "Die Begegnung der Neugriechen mit Aristoteles im Rahmen der ideologischen Auseinandersetzungen im griechischen Raum zu Beginn des 17. Jh.", στον τόμο *Symbolae Berolinenses für Dieter Harfinger*, Amsterdam 1993, 219-235, ιδίως σ. 221.

80. Γιάννης Καράς, *Οι θετικές επιστήμες στον Ελληνικό χώρο (15ος-19ος αιώνας)*, Αθήνα 1991, 260.

δειξή τους σε βασικό στοιχείο του βαλκανικού πνευματικού κόσμου⁸¹.

Εκτός αυτών, ο Κωττούνιος με το έργο του είναι παρών ανάμεσα στους εκφραστές της ανανεωτικής φιλοσοφικής προσπάθειας του νεοαριστοτελισμού της Πάδοβας, τους οποίους συμπεριλαμβάνουν, με το δικό τους σκεπτικό, στη συγκρότηση της «ηλεκτρονικής φιλοσοφίας» οι συντελεστές του προγράμματος «Ελληνομνήμων» (Τ.Μ.Ι.Θ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών) για την καταγραφή σε ηλεκτρονική μορφή βιβλίων και χειρογράφων φιλοσοφίας και κειμένων για τις θετικές επιστήμες της περιόδου 1600-1821⁸².

Επιπρόσθετα, η εντελώς πρόσφατη βιβλιογραφία αναφέρεται στον ανασχετικό ρόλο που διαδραμάτισαν ως προς την Καθολική διείσδυση στην Ανατολή οι Ελληνικές σχολές της Ιταλίας (ανάμεσά τους και το Κωττουνιακό Κολλέγιο)⁸³, παράλληλα με την αφύπνιση των Ελλήνων φοιτητών του Πανεπιστημίου της Πάδοβας και των αποφοίτων που επανακάμπουν στον ελλαδικό χώρο κατά τη διάρκεια του 17ου και 18ου αι.

Η μύηση στα νέα ρεύματα σκέψης του 17ου αιώνα από τον C. Cremonini και τον I. Κωττούνιο⁸⁴, με τη συστηματική διδασκαλία και τις εκδόσεις των συγγραμμάτων (παρά τη μονόπλευρη έστω προσήλωση στον αντιπλατωνισμό) «προσδιόρισε τη θέση που έλαβαν πολλοί «σπουδαίοι» των Ελλήνων στα θέματα της μεθόδου και του περιεχομένου των επιστημών σε μια δογματική νεοαριστοτελική εκδοχή του κριτικού αντιμεταφυσικού νεωτερικού στοχασμού»⁸⁵.

81. Βασίλειος Κύρκος, Οι αριστοτελικές σπουδές στη νεώτερη Ελλάδα. Απηχίσεις στις άλλες βαλκανικές χώρες, *Πρακτικά συνεδρίου Ε.Φ.Ε. «Η Φιλοσοφία στα Βαλκάνια σήμερα»* (Δελφοί 5 - 8 Ιουνίου 1992), Αθήνα 1994, 133-147, ιδίως σ. 145.

82. Παναγιώτης Γεωργαδής, «Ηλεκτρονική... φιλοσοφία», εφημ. «Ελευθεροτυπία», 15 Ιουνίου 1996.

83. Αθ. Ε. Καραθανάσης, *Τουρκοκρατία*, ό.π., 531.

84. Δημήτρης Αρβανιτάκης, Σπουδάζοντας στη Βενετία. Μια πτυχή της νεοελληνικής εκπαιδευτικής εμπειρίας, στον τόμο *Δημοσία Ιλαρία. 500 χρόνια από την ίδρυση των Ελληνορθόδοξης Κοινότητας Βενετίας 1498-1998*, Βενετία 1999, 47-74, ιδίως σ. 54 και 61. Αναδημοσίευση στα *Ιστορικά* (Εφημ. «Ελευθεροτυπία») τχ. 29 (4 Μαΐου 2000), 24-27.

85. Γιώργος Κ. Μύαρης, Μακεδόνες στη Βενετία (τέλη 15ου-τέλη 19ου αιώνα), *Παρουσία* (Λευκωσία-Ο.Ε.Λ.Μ.Ε. Κύπρου), τχ. 10 (Μάιος 2000), 22-46, ιδίως σ. 24-25.

Σύμφωνα με ορισμένες πρώιμες γραμματολογικές και ιστορικοφιλοσοφικές αποτιμήσεις των πρώτων δεκαετιών του 18ου αι. ο Ιωάννης Κωττούνιος και άλλοι λόγιοι με σπουδές και δράση στην Ιταλία και στην υπόλοιπη Ευρώπη διετήρησαν ζωντανή την ελληνική σκέψη, παρά την υποδούλωση των ελληνικών πληθυσμών στους Οθωμανούς. Καθοριστική στάθηκε η συνεισφορά στην πρόοδο του αναγεννησιακού πνεύματος στην Ευρώπη και στην εισαγωγή των νεωτερικών ιδεών στα Βαλκάνια μέσω των νεοαριστοτελικών επεξεργασιών. Οι εκδόσεις κειμένων του Αριστοτέλη και των σχολιαστών του, η συγγραφή διδακτικών συνόψεων και σχολιασμών, η εκπαίδευση εκατοντάδων Ελλήνων φοιτητών της Ιατρικής, της Φιλοσοφίας και του Δικαίου στις Σχολές της Πάδοβας ενισχύθηκαν από την παρουσία του Κωττούνιου.

Αλλά, παραδόξως, από τα μέσα του 19ου αι. η διαμόρφωση της νεοελληνικής φιλοσοφικής παράδοσης και του αντιστασιακού ιδεολογικού υπόβαθρου του Ελληνισμού συσχετίστηκε με το έργο του Θ. Κορυδαλέα αποκλειστικά. Ο ομογάλακτός του Ι. Κωττούνιος αγνοήθηκε, παρόλο που η πολύπλευρη δράση του εκτυλίσσεται την ίδια περίοδο. Ωστόσο, ο κριτικός νεοαριστοτελισμός που ενίσχυσε τις ιδεολογικές και εκπαιδευτικές ζυμώσεις στην ορθόδοξη Ανατολή και διαμόρφωσε το φιλοσοφικό υπόστρωμα της παιδείας και της κοινής πολιτισμικής βάσης των βαλκανικών πολιτισμών δεν ήταν μόνο «κορυδαλισμός». Η ευρωπαϊκού διαμετρήματος συγγραφική, διδακτική και κοινωνική δράση ανέδειξαν τον Ι. Κωττούνιο σε έναν από τους σκαπανείς της υπερεθνικής Πολιτείας των Γραμμάτων. Αλλά η πολύχρονη διδασκαλία του στο Πανεπιστήμιο της Μπολόνιας και κυρίως η εικοσιπενταετής θητεία του στην έδρα της Φιλοσοφίας στην Università Artista της Πάδοβας και η επίδραση που άσκησε στους Έλληνες λόγιους παρέμεινε παραγνωρισμένη.

Έως σήμερα η συνεισφορά του Κωττούνιου στο «φέγγος ελευθερίας» της Ελλάδας υποβαθμίζεται. Στη δέσμη προβλημάτων που εκτέθηκαν τον σύγχρονο ερευνητή προβληματίζει η δυστοκία στη συγκέντρωση και τη μελέτη των έργων του νεοαριστοτελικού βεροιώτη φιλοσόφου από τα πνευματικά ιδρύματα της Ελλάδας. Παράλληλα, διαπιστώνει την ιδεολογίζουσα στάση που συχνά διαμορφώνεται στο βεροιώτικο και πανελλαδικό πεδίο των ιδεών. Αυτή απολήγει σε αδιέξοδο δογματισμό και, σε μεμονωμένες περιπτώσεις, στην απορριπτική κριτική κατά του φιλοσόφου. Η ιστορία των ιδεών και οι κατά τόπους εκφάνσεις της δέχεται πλήγματα

όσο διαρκεί η διεκκυστική «Ανατολής-Δύσης» γύρω από υπαρκτές και φανταστικές δογματικές και πολιτισμικές διαφορές⁸⁶, όσο η αμχανία των καιρών ενισχύει τον «εθνικιστικό ενθουσιασμό και την πατριδοκαπλική συνθηματολογία»⁸⁷. Η συστηματική προσέγγιση και γνώση του δημιουργού (ίσως και αδημοσίετου) έργου που κατέλειπε ο Μακεδόνας φιλόσοφος αποτελεί αίτημα της έρευνας και αναγκαία προϋπόθεση για την ορθή αποτίμηση του νεοαριστοτελισμού που αυτός πρόσβευε⁸⁸. Η μελέτη και διακρίβωση των σχετικών με αυτόν στοιχείων οπωσδήποτε θα διασκορπίσει τα βεβιασμένα συμπεράσματα και τη συμπλεγματική αντιμετώπιση του φιλοσόφου.

Résumé

LE PHILOSOPHE DU 17e SIÈCLE JEAN COTTOUNIOS ET L'APPROCHE IDÉOLOGIQUE DE SON ŒUVRE

George C. Miaris

L'usage idéologique de l'Histoire ne concerne pas seulement l'approche et l'interprétation d'événements, de personnages et de reclassements au niveau national ou entre Etats. La façon de penser basée sur l'idéologie concernant les éléments du passé qui constituent l'histoire locale, est

86. Βλ. I) τις επισημάνσεις του Παναγιώτη Νούτσου, *Ανατολή-Δύση. Μεταμορφώσεις ενός ιδεολογήματος*, *Δωδώνη* 12 (1983), 81-92, ιδίως σ. 82-84. Επίσης, II) Στέλιος Καραγιάννης, *Ταυτότητα και πολιτισμική ταυτότητα: Σημαντικές σύγχρονες απόψεις για μια εννοιολογική οριοθέτηση και κριτική προσέλασή τους*, *Πρακτικά 2ου Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου «Ο Ελληνισμός της Διασποράς. Τα προβλήματα της νέας γενιάς»* (Κως, 4-7 Αυγούστου 2000), Ιωάννινα 2001, 73- 81. III) Ζ. Ν. Τσιρπανλής, Η θέση των Μακεδόνων, ό.π., 232- 233.

87. Η φράση στο κείμενο του Νικόλαου Μ. Παναγιωτάκη, Περιπέτειες της εθνικής μας ταυτότητας, *Παλίμψηστον* τχ. 4 (1987), 205-212. Βλ. I) του ίδιου, Βενετία και Κρήτη, *Αντί*, τχ. 645 (10 Οκτ. 1997), 44-48. Επίσης, II) Λεωνίδα Μαυρομμάτης, Ρωμαϊκή ταυτότητα, ελληνική ταυτότητα (ΙΓ' - ΙΕ' αι.), *Σύμμεικτα* 7 (1987), 183-191.

88. Προς αυτή την κατεύθυνση βλ. Κώστας Θ. Πέτσιος, Η νεοελληνική φιλοσοφία από τον 15ο ως τον 19ο αιώνα. Διάγραμμα ιστοριογράφησης, *Τα νέα του ΚΕΝΕΦ*, τχ. 8 (Ιωάννινα - Φθινόπωρο 2001), 1-16, ιδίως σ. 7. Ο ίδιος, *Η Περί Φύσεως συζήτηση στη νεοελληνική σκέψη. Όψεις της φιλοσοφικής διερεύνησης από τον 15ο ως τον 19ο αιώνα*, Ιωάννινα 2002, 144-145, 173-174.

répandue, surtout sous l'influence des contextes politiques et des corrélations de puissances.

Le chercheur de l'histoire des idées et de la philosophie aurait l'impression que dans cette problématique sont prises en considération les approches postérieures qui se réfèrent au cas du philosophe néoaristotélicien Jean Cottounios (1572–1657) de ses activités et de son œuvre d'écrivain.

Né à Verria de père Cythérien, Cottounios a fait des études à Rome et à Padoue. Il a enseigné le grec ancien à l'Université de Bologne. Il a succédé C. Cremonini au siège de Philosophie à l'Université de Padoue (1632 –1657). Il a publié des commentaires philosophiques sur l'œuvre d'Aristote et du travail de contenu théologique, philosophique et littéraire.

Le chercheur de la pensée philosophique est préoccupé par la dystocie du rassemblement et de l'étude de ses œuvres de la part des établissements grecs. Au contraire l'insistance sur d'aspects comme l'origine, le nom, le degré d'attachement à l'Orthodoxie ou l'adhésion au dogme Roman Catholique est évidente. L'image est accomplie par la réticence d'évènements, la référence sélective de ses actions et l'évolution occasionnelle à son patriotisme.

La soumission au charme de l'anti-occidentalisme par des chercheurs se confirme (bien sûr pas par les partisans des critères de C. Demaras qui a écrit que « Cottounios appartient à la littérature occidentale»). Cependant H. Voutierides, Th. Voreas, C. Mertzios, Z. Tsirpanlis (et plus tard C. Demaras) ont insisté sur la confirmation des rapports de son œuvre avec la civilisation grecque. Les érudits de Verria avaient positivement estimé l'œuvre et la personne de Cottounios. Cependant la critique éliminatoire contre Cottounios dans des textes des années '90 est considérée comme une version d'intérêt local et aussi plus large dans la lutte à la corde idéologique entre l'Orient et l'Occident autour des différences réelles et imaginaires dogmatiques et culturelles.